

БЕОГРАДСКИ ПСАЛТИР

У првом броју Годишњака Народне библиотеке у Београду, као први део илуминираних рукописа пропалих у току бомбардовања Београда 6. априла 1941. године, објављени су Призренско јеванђеље и Београдска Александрида¹. У Старинару бр. XIX (1968) објављени су и други рукописи старе Народне библиотеке². Међу њима се налази и неколико који су били нестали за време првог светског рата. Они су недавно пронађени, и Народна библиотека их је откупила, тако да се сада налазе у њеном фонду.

Међу изгорелим рукописима, свакако је један од најзначајнијих Београдски псалтир, израђен између 1627—1630. године по налогу патријарха Пајсија, као копија са српског псалтира, који се данас налази у минхенској Државној библиотеци (Cod. slav. 4).

Од свих српских илуминираних рукописа, Минхенски псалтир, са краја XIV или почетка XV века, највише је привукао пажњу не само наших³ већ и страних научника⁴. Тај наш најбогатије илустрован рукопис је не само цитиран у скоро свим приручницима за византијску уметност, већ су његове иконографске теме биле предмет специјалних студија, или су узимане у обзир у општим делима о иконографији. С обзиром да су за објављивање Минхенског псалтира Штриговски (Strzygowski) и В. Јагић донели, као допунски материјал за нејасне или пропале листове, и илустрације а и текст Београдског псалтира, то нам је његова реконструкција донекле могућа. Илустрације према Штриговском (Si), и текст према В. Јагићу (Jc), олакшавају увид у оне минијатуре Београдског (B) псалтира за које нам нису сачуване репродукције Београдског псалтира, већ само одговарајуће сцене у Минхенском (M) псалтиру. Три репродукције доносимо према публикацији Св. Радојчића о старим српским минијатурама⁵. Текст

натписа доносимо према Минхенском псалтиру, уколико Јагић није навео одговарајући из београдске копије или Штриговски донео снимке.

У доба публикације Минхенског псалтира, нарочити интерес представљала је чињеница да је, поред оригинала Минхенског псалтира, била сачувана и, три века каснија, копија-Београдски псалтир. Данас, када је доста урађено на проучавању византијских и словенских рукописа, таква појава није више реткост.

Текстови Минхенског и Београдског псалтира нису се потпуно слагали. Јер, док Минхенски псалтир садржи, само псалме са уводним текстом београдски рукопис је био псалтир са коментаром. У оба рукописа за псалмима следе оде или химне узете из Старог и Новог Завета, параболе о добром Самарићанину и Акатист Беогородици, а у Минхенском псалтиру налази се, на крају, и шест илустрација тропара воскресних по непорочних, које су изостављене у Београдском псалтиру.

Минхенски псалтир и његова београдска копија разликују се знатно по иконографији појединих својих минијатура од осталих илустрованих псалтира, тако да су представљали изузетак у уметности хришћанског Истока.

Релативно недавно су објављене минијатуре Томићевог псалтира. Тај бугарски рукопис, нађен у Македонији, илустрован је минијатурама, које пружају, према стању данашње науке, најближе паралеле за наша два псалтира. На те паралеле осврће се М. Шчепкина у својој публикацији о Томићевом псалтиру⁶. У том псалтиру није сачуван податак о преписивачу, као ни о илуминатору. Међутим, на основу дуктуса, ми га приписујемо преписивачу који се потписао као Симон и као Симеон у једном српском Службенику Публичне библиотеке Сал

тикова-Шнедринна у Лењинграду (Pog. 37) Истом преписивачу приписујемо, такође на основу дуктуса, и Псалтир Государствене библиотеке Лењина у Москви, у збирци Севастианова (Fond 270 II; M. 1434), затим три српска рукописа библиотеке манастира Хиландара (бг. 13, 14 и 46), као и бугарско четворојевањелје Британског музеја, које је између 1355—1356. године монах Симеон преписао за бугарског цара Јована Александра (Add. Ms. 39627), Манасијеву хронику, бугарске редакције у библиотеци Ватикана (Vat. slav. 2) и, најзад, Лествицу Јована Лествичника, која се чува у библиотеци манастира Дечана под бр. 17)⁷. Томићев псалтир, чије су минијатуре објављене, требало би проучити и са лингвистичког гледишта, што би вероватно довело до занимљивих резултата. Иако се по декоративном систему доста разликује од наша два псалтира, Томићев псалтир садржи, поред низа различитих, и доста илустрација које одговарају онима у нашим псалтирима, који, на тај начин, не стоје више усамљени у уметности хришћанског Истока.

Минијатуре Минхенског и Београдског псалтира су разног облика. У оба рукописа оне су уоквирене и захватају велики део стране, док су неке малог формата. Минијатуре Београдског псалтира биле су сасвим у духу уметности XVII века. Не само што су се боје разликовале од боја минијатура Минхенског псалтира, већ је импресионистички стил Минхенског псалтира замењен натуралистичком, али баналнијом техником. Оне нису дело једног мајстора, већ су на њима радила најмање два минијатуриста.

Београдски псалтир имао је 261 лист. Величина је била 30X20 cm. Био је исписан на папиру. Ширина текста је била 12,5 висина 22cm. Имао је повез из 1840. године. Из записа у Минхенском псалтиру видимо да га је патријарх Пајсије позајмио из Прибине (Привина) Главе „извода ради“ и однео у Врдник, где га је преповео. Задржао га је између 1627—1630, а затим га је вратио на место где је раније био⁸. На тај начин нам је тачно датирана израда београдске копије, али није сасвим јасно где је та копија израђена. Према мишљењу В. Јагића (op.cit. XII) то је било у Пећи. Тај научник је сматрао да је преписивач прво почео препис текста самог псалтира, па је Пајсије накнадно одлучио да у копију унесе и препис поглавља која претходе тексту псалама. То је урадио или он сам или преписивач са рукописом сличним његовом. До тога закључка је свакако дошао

на основу чињенице да је почетак текста псалтира обележен кватернионом ã (л. 15г). Данас је тешко реконструисати поступак на изради београдске копије, али је свакако први кватернион са поглављима који претходе тексту псалтира радио један преписивач, а на тексту самога псалтира и поглавља која му следе можда је радило и више преписивача.

Насупрот великој већини наших рукописа, у којима преовлађују орнаменти, у Минхенском псалтиру и његовој београдској копији илуминацију сачињавају претежно минијатуре. Орнаменти у ова два наша рукописа заузимају споредно место. Они се налазе на почетку текста псалтира, затим око минијатура и изнад њих. У Београдском псалтиру постоје две врсте орнамената. Једна врста је у стилу наше рукописне орнаментике из доба турске окупације. Тој врсти припада заставица на почетку псалтира (л. 15г; Si. Abb. 1 — Si. 7) Та заставица је квадратног облика и украшена преплетима, који се зракасто разилазе од центра. Истом типу припадају и иницијали. Иницијал на почетку текста псалтира скоро је истоветан са иницијалом на л. 102г у Панегирику Народне библиотеке у Београду (P. 59), који је рађен по налогу патријарха Пајсија⁹. Један Пролог, рад истог преписивача Дмитра, налази се у манастиру Грачаници¹⁰, тако да је Београдски псалтир могао бити преписан у Пећи, Грачаници или у неком оближњем преписивачком центру, мада није искључено да је рађен у Рачи или у крајевима северно од Саве и Дунава. Иницијал на л. 7г веома је распрострањен међу нашим рукописима (Abb, 5; sl. 38).

Друга врста орнамената стоји усамљено и није позната у илуминацији наших рукописа. То су таласасте орнаменти, који се налазе око појединих минијатура (л. 37г. — сл. 11; л. 103v — сл. 19). Изнад двеју минијатура налазе се уске заставице украшене стилизованим флоралним орнаментима (л. 2v — сл. 1; л. 4v — сл. 5). Друге минијатуре имају такође у горњем делу уску заставицу, али је целина обухваћена орнаменталном траком, (л. 3г — сл. 3; л. 14v — сл. 6; л. 101г — сл. 18). Неколико минијатура уоквирено је само орнаменталном траком (л. 37г — сл. 11; л. 84г — сл. 17). Изузетно се на л. 130г — сл. 23 налазила минијатура уоквирена орнаменталном траком, а изнад ње заставица украшена стилизованим флоралним орнаментима и посебно уоквирена орнаменталном траком. Остале минијатуре имају само, место оквира, уску траку, са танком цртом на средини.

Сл. 1. — Обнажене кости, л. 2r

Fig. 1 — Les os décharnés, f. 2r

Уске заставице, као и орнаментални оквири доста су изузетни у орнаментици наших рукописа, али имају извесних аналогија у орнаментици наших фресака.

Сасвим изузетно у ова наша два псалтира, тексту самога псалтира претходило је седам минијатура. Оне су у вези са пролазношћу живота. Те минијатуре нису имале директне везе са текстом псалтира.

Прва минијатура (В. 1v: М. 1v; Јс XIII; Si 10—11, Т. I, 1 Abb. 7; S. Radojčić, Stare srpske, miniature Т. XVI) имала је натпис: си чаша смъртна, а испод слике био је текст: мене плачнѣ се, мене риданте ѡ друзѣ, се во вьнезапа-^А поу прѣста ми невидимо хищникъ. истрѣзанѣ страшнимъ ѡрѣжѣмъ из срѣди срѣдочноу дшоу мою, и чашею напои ме гада смъртнаго, оуви мнѣ нѣсть милѣющаго ме. У десној маргини је натпис: митарство.

Минијатура је представљала младића који седи на постељи окружен пријатељима, док му

црна прилика пружа пехар смрти. Штриговски за ову минијатуру не наводи паралелу. Међутим П. Сирку је први указао¹¹, а за њим Н. Кондаков¹², да је ова сцена настала под утицајем синодика. Кондаков наводи пример руског синодика са илустрацијом бојара коме се јавља смрт и крај чијег је гроба представљена „чаша која се не може мимоићи“. Св. Радојчић доводи у везу црну прилику, која је представљена на овој минијатури, са Етиопима, који се спомињу у житију Василија Новог¹³.

Друга минијатура садржи две сцене (В. 2v: М. 2r; Јс XIV; Si 11—12; 97—98; Т. I, 2, Abb. 8) и носи натпис: чѣвкѣ гонѣмъ ѡ лѣтаго звѣри глѣмаго инѣ рога вѣзвѣже на дрѣво, и забѣвѣ ѡного лютаго звѣри тѣранѣ и напрасноу-^Т ю смърѣ, и по^А дрѣвоу глѣбоки и страшни рѡвѣ зрѣтъ, по срѣ^А дрѣва того капле медовниѣ насладити се рекше свѣта сего соуѣтнаго. Та минијатура је подељена у две зоне. У горњој зони је представљен човек испред дрвета. С леве стране приближава му се једнорог, који у београдској копији личи на лисицу. Испред човека је провалија, али он, без обзира на опасност, скупља капи меда које капљу са дрвета. Тај детаљ се боље види на минијатури у Минхенском псалтиру него у београдској копији (сл. 1).

Ова минијатура представља издвојену сцену из илустрације романа о Варлааму и Јоасафу¹⁴. Та се сцена налази у старијим псалтирима са маргиналним илустрацијама, као илустрација псалма 143, 4, а као издвојена сцена је представљена у монументалном сликарству и то у цркви Св. Димитрија у Солуну, у румунском монументалном сликарству као и у нашем, где је после ослобођења откривена таква сцена у цркви Богородице Левишке¹⁵.

У доњој зони исте минијатуре је представа мртвачког сандука са обнаженим костима. Лево је пророк Исаија, десно младић који преплашено диже руке (сл. 1). Крај сцене је натпис: чѣвкѣ чюдит се зрѣ кости ѡбнаженѣ вѣ гробѣ. Испод слике је ново објашњење: кости ѡбнаженѣ, И ова сцена налази се у синодима и у илустрацијама романа о Варлааму и Јоасафу, у коме се налази прича о обнаженим костима¹⁶.

Минијатуре које следе већ су непосредније везане за псалтир, пошто доносе сцене из живота псалмопевца Давида. Појаву таквих сцена налазимо и у другим псалтирима. У псалтирима

аристократског типа оне су на почетку рукописа. Међу псалтирима са маргиналним илустрацијама такве сцене налазе се у Хамилтоновом псалтиру.

У Минхенском и Београдском псалтиру те сцене се налазе илустроване у пет минијатура. Прва минијатура (В. 2v: М. 2v; Јé XIV—XV; Si 13—14, Т. II, 3) садржи пет сцена пропраћених натписима. Прва сцена има натпис: саџа сѣѣ акѣсовъ погоуѣѣ ѡслета ѡѣа своѣго, Представљено је више сивих животиња и крај њих човек. Друга сцена има натпис: саџа сѣѣ

акѣсовъ по(гоу)ѣѣѣ ѡслета спѣтъ прѣѣ ѣѣрѣомѣ и вѣзбоуѣаюѣт ѡго. Представљен је човек који спава крај града, а десно је група људи. Трећа сцена има напис: прѣѣ самѣѣѣ сѣ нарѣомѣ ѣѣрѣомѣ скѣѣѣ глѣ ѡ вѣспрѣѣѣѣ цѣѣтѣ кѣ саџаѣ сѣѣѣ

Сл. 2. — Саул добија царско достојанство, л. 2v

Fig. 2 — L'honneur impériale est conférée à Saül, f. 2v

акѣсовоу, Представљена је гомила људи са старцем, који има нимб око главе (сл. 2). Четврта сцена има натпис: самѣѣѣ прѣѣѣ посаѣѣѣѣѣ на прѣѣѣѣѣ цѣѣѣѣѣ саѣѣѣ снѣ акѣѣѣѣѣ. Како кописта није разумео ову сцену, представио је у сцени крунисања црвену капу место круне, тако да је само крунисање погрешно представљено (сл. 2). Сама сцена представља пророка Самуила како стоји пред Саулом, који седи на престолу. Пета сцена има натпис: прѣѣѣ самѣѣѣѣ стѣѣѣѣѣ на цѣѣѣѣѣѣѣ саѣѣѣ снѣ акѣѣѣѣѣ. Ову сцену је погрешно схватио београдски копист, тако да су фигуре из четврте унете у пету сцену.

Сл. 3. — Саул миропомазује Давида, л. 3r

Fig. 3 — David reçoit l'onction de Saül, f. 3r

Остале четири минијатуре, које се односе на Саула и Давида, имају по једну сцену. Оне се настављају на следећем листу (В. 3r: М. 3r; Јé XV; Si 14—15, Т. III, Abb. 9). Док на претходним минијатурама изузев наведених натписа није постојао други текст, сада почиње,

поред текста са натписима, и текст уобичајене величине. Прва минијатура има објашњење: прѣиде прѣкъ самѣнѣ по^и велѣнѣю вѣжѣю, и пома^з два на црѣво. Лево је представљен пророк Самуил са рогом из којег помазује Давида, док је десно пророк Јесеј (сл. 3).

Ова сцена веома је распрострањена и у илустрацијама других текстова. Она се налази у илустрованим старозаветним рукописима, као што је књига о царевима¹⁸.

Следећи лист (В. 3v: М. 3v; Јс XV; Си 15—16; Т. III, 5, Abb. 10) има на почетку текст: начѣншоу дѣдоу црѣтовати по саѣлѣ; док је

Сл. 4. — Заклетва Давиду, л. 3r

Fig. 4 — Serment fait à David, f. 3v

испод минијатуре објашњење: прѣке црѣво двѣ, по саѣлѣ, и прѣидоше велможе и поклонѣше мѣ се. Давид је представљен лево, а десно група људи који му се клањају (сл. 4).

Последње две минијатуре чине целину и претходе самоме псалтиру. Прва минијатура

Сл. 5. — Давид саставља псалтир, л. 4r

Fig. 5 — David compose le psautier, f. 4v

(В. 4v: М. 4v; Јс XV; Си 16—17, Т. IV, 6, Abb. 11)

има објашњење: двѣ сѣстави псалтирь наоучаеним дѣомъ сѣмѣмъ. У Београдском псалтиру Давид је представљен са седом брадом између четири младића. Давид је у царском оделу и свира у лауту (сл. 5).

Целину са овом минијатуром чини илустрација на следећој страни (В. 5v: М. 5r; Јс XV—XVI; Си 16—17. Т. IV, 7) пропраћена натписом: љ.моужь иже ѡпѣквають дѣдоу, вгда сѣставише псалтирь. Представљене су једна изнад друге три групе људи. Представе Давида са хоровима певача налазе се већ међу минијатурама Козме Индикоплова, али за групу од 70 људи Штриговски није знао да наведе други пример ван наша два псалтира.

За овим минијатурама следе илустрације самога псалтира. Пошто су се у београдској копији пре почетка самога псалтира налазили различити додаци, а била су три празна листа и једна празна страница, то је текст псалтира почињао тек на листу 14v.

Фронтиспис псалтира (В. 14v: М. 7v, Јс XVI: Си 18, 94—98, Т. V, 8; Abb. 12) носи објашњење: дѣхъ сѣмъ оучитѣ двѣда црѣ писати псалтирь. Цар

Сл. 6. Св. Дух учи Давида како да састави псалтир, л. 14r

Fig. 6 — Le Saint-Esprit enseigne à David l'art de composer un psautier, f. 14r

Давид је представљен како исписује текст псалтира, док је иза њега св. Дух представљен као анђеолова фигура у краткој туници (сл. 6). Иконографски мотив св. Духа настао је под утицајем античких представа муза, које су сликане у друштву грчких и римских песника¹⁹.

Испред почетка псалтира налазила се споменута орнаментална заставица (В. 15r: М. 8r; Јé XVI; Si 18, Т, V, 9, Abb. 1; сл. 7).

Псалам 1, стихови 2/3 (В. 15v: М. 8v; Јé XVI—XVII; Si 18—19, Т, VI, 10) има натпис: блажені моужь, а у наставку іосіѣ арімадеі носі плащаницѣ на погребеніе хѡу и приказује Јосифа Ариматејског који носи покров за Христов погреб. Ова минијатура се према Штриговском не налази у псалтирима са маргиналним илустрацијама. Међутим овај се иконографски мотив налази у атоском и нашем монументалном сликарству, у сцени када Јосиф моли Пи-

лата да му дозволи да сахрани Христа, као и у композицији Распећа.

Псалам 1, стихови 3/4 (В. 16v: М. 9r; Јé XVII; Si 19—20, Т, VI, 11) има текст испод минијатуре: дрѣво прѣ исходѣши водѣ, по ним же праведнии. Представљено је дрво при чијој се основи налази извор, а са сваке стране је по једна група људи. То је познат мотив „дрва живота“ који се налази и у псалтирима са маргиналним илустрацијама и у низу других споменика.

Псалам 2, стихови 2/2 (В. 16v: М. 9r; Јé XVII; Si 20; VI, 12) има исписан текст испод

Сл. 7. — Почетак псалтира, л. 15r

Fig. 7 — Commencement du psautier, f. 15r

минијатуре: ^А прѣсташе црѣ земљсцѣи, на всоу-
^А жниѣ хѣ. Минијатура представља на широком
 седишту три личности са мачевима, обучене
 у краљевске одеће.

Псалам 2, стих 2 (В. 17г: М. 9г; XVII; Si 20—21; Т. VI, 13; Abb. 13) има објашњење: кнезы събраше на гѣ и вше и. Минијатура приказује Исуса Христа, који стоји пред три фарисеја, члана синедриона, који седе усред гомиле људи, међу којима се налазе и војници који наваљују на Христа (сл. 8). За ову композицију Г. Мије наводи паралеле у сликарству XIV века у црквама Верије и Велућа²⁰.

Псалам 3, стих 4, илустрован је двема сценама. Тај псалам је у вези са бегством Давидовим испред његова сина Авесалома. Прва сцена (В. 18v: М. 10v; Јс XVII; Si 21; Т. VII, 14), са натписом: авесаломъ тера вѣца свогго дѣда приказује Авесалома на челу групе војника. Друга сцена (В. 19г: М. 11г; Јс XVII; Si 21—22; Т. VII, 15) у Београдском псалтиру има натпис

изнад ^А минијатуре: двѣ сѣкрѣ се въ пеѣроу ѿ
 лица сна своѣго авесалома, и приказује Давида са два пратиоца у пећини. Ова сцена понавља се као илустрација псалма 142, стиха 1/2.

Псалам 8, стих 2/3 (В. 26г: М. 14v; Јс XVII; Si 22; Т. VII, 16), илуструје речи: лѣпота твоѣа прѣвнше нѣсъ. Илустрација носи објашњење разоумъ давидовъ и приказује Хетимазију или приуготовљени престо²¹.

Псалам 8, стих 10 (В. 26v: М. 15г; Јс XVII—XVIII; Si 22—23; Т. VIII, 17), илустрован је минијатуром која представља Христов улазак у Јерусалим и која носи натпис: цветоносѣе. Сцена је представљена према традиционалном иконографском типу XIV—XV века. У Минхенском псалтиру нарочито је раскошно обрађена зграда у позадини, али нам није сачувана одговарајућа репродукција из Београдског псалтира, тако да нам није познат изглед те минијатуре.

Псалам 9, стихови 5/6 (В. 27v: М. 14v; Јс XVIII; Si 23; Т. VII, 18; Abb. 14), има натпис: праведни сѣдѣа, и приказује Христа Пантократора на широком престоу између два анђела (сл. 9)

Псалам 11, стих 7 (В. 31г: М. 19г; Јс XVIII; Si 23—24; Т. VIII, 19), има натпис: мѣиенне давидово, и приказује Давида који свира у гитару у ставу молитве.

Сл. 8. Псалам 2, 3: Суђење Христу, л. 17г

Fig. 8 — Psaume, 2,3: Jugement du Christ, f. 17r

Псалам 14, стих 5 (В. 34г: М. 21г; Јс XVIII; Si 24; Т. VI, 20, Abb. 15), носи натпис: ка-
 матникъ, одговарајући речима псалма: „Ко не даје сребра својега в добит“... Лево је пред-

Сл. 9. — Псалам 9,5: Праведни судија, л. 27г

Fig. 9 — Psaume 9,5: Le Juge juste, f. 27r

Сл. 10. — Псалм 14,5 Каматници, л. 34r

Fig. 10 — Psaume 14,5: les Usuriers, f. 34r

стављен човек са теразијама у руци, коме прилази неколико људи. Та сцена иначе недостаје у илустрованим псалтирима (сл. 10).

Псалм 17, стихови 3/4 (В. 38r: М. 23v; Јé XVIII; Si 24—25; Т. IX, 21; Abb. 16), одговарајући натпису: **Саоуљ црѣ тѣра двѣ цра**

Сл. 11. — Псалм 17,3/4: Саул прогони Давида, л. 37r

Fig. 11 — Psaume 17, 3/4: Persécution de David par Saül, f. 37r

зета своѣга приказује два пута Давида, који се крије у пећини, док је доле војска која га прогони, предвођена Саулом (сл. 11).

Псалм 18, стихови 5/6 (В. 41r: М. 27r; Јé XVIII; Si 25—26; Т. IX, 22), илустрован је сценом Духова (Дела апост. II, 1—13) и носи натпис: и пентикостѣа. На клупи облика јако надвишеног лука седи дванаест апостола на које се спуштају језици из сегмента неба. Испод је фигура Козмоса, који је представљен као човек са круном на глави. Он држи раширену драперију, чијих дванаест свитака симболишу јеванђеље, које ће проповедати апостоли на дванаест језика. Испод Козмоса су три представника незнабожачких народа, који симболишу свет²².

Псалм 19, стих 7 (В. 44v: М. 28v; Јé XIX; Si 26; Т. X, 23), носи натпис: **млѣниѣ двѣ ва црѣви**, и приказује Давида у ставу молитве пред црквом, изнад које је сегмент неба, из којег благосиља рука Божја.

Псалм 21, стих 19 (В. 46v: М. 31r; Јé XIX; Si 26—27; Т. X, 24; S. Radojčić, *Stare srpske minijature*, Beograd 1950, Т. I; Уваров, *Зборник мелких трудов*, Москва 1910, т. II, Fig. 7; G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'évangile*, Paris 1916, Fig. 444), илустрован је Распећем и носи натпис: **дѣлѣтъ жидѣвѣ риз**

хвѣ (сл. 12). У левој маргини је натпис: **аггѣлѣ прѣнѣ новѣ завѣтъ**, а у десној маргини је натпис: **ѡгна аггѣлѣ вѣтхѣи завѣтъ**, док су у горњој маргини натписи: **слѣцѣ — лѣна**. Ти натписи се могу видети на репродукцији коју доноси С. Радојчић. Ор. cit, tabla L. Минијатура представља компликовану иконографску композицију Распећа, са детаљима војника који деле одећу Христову, анђелом који доноси Нови завет и анђелом који односи Стари завет и представама сунца и месеца.

Псалм 23 илустрован је са две минијатуре. Стихови 2/3 (В. 49r: М. 33r; Јé XIX; Si 27—28, 95—96; Т. XI, 25) тога псалма су без натписа, а илуструју речи: „Јер је основао на морима и на рекама је утврдио“ Композиција је смештена у овал опкољен плавим таласима. У горњем делу је сегмент неба из којег се појављује рука Божија са два реда попрсја-душама праведних. У доњем делу је пејзаж са дрвећем и четири рајске реке, а у средини је полуострво на коме седи женска фигура — персонификација земље.

За ову јединствену композицију Штриговски не наводи паралеле. Ни данас, када је далеко више материјала објављено и из наше и из византијске уметности, није нам позната оваква сцена у целини, већ само њени детаљи. Тако је рука Божја са душама праведних позната и у византијском²³ и у нашем сликарству²⁴. Представу четири рајске реке налазимо у Ватиканском Октатеуху (Vat. gr. 746)²⁵ и у беседама Јакова Кокиновафског (Par. gr. 1208)^{25a} у представама раја. Персонификација земље, античке Геје, чини део композиције која илуструје 148. псалам у припрати Леснова²⁶. Саостављена из разних елемената, ова јединствена минијатура, у целини није позната ни у византијској ни у нашој уметности. Међутим, већ представа душа праведних у руци Божјој указује да је минијатурист желео да представи рај. Четири реке које извиру испод руке Божје допуњавају исту замисао, тако да је овде представљен рај, као што сматра Д. Ајналон²⁷

Друга сцена истог псалма илуструје 10. стих (В. 50r: М. 34r; Јé XIX; Si 28—29; Т. 26, Abb. 17). Минијатура носи натпис: *а дово оубиенни, вьскрѣшение а дамово, и представља Христов силазак у Ад, према једном од иконографских типова створених у Византији (сл. 13). Тај тип према К. Weitzman-у (Вајцман) води порекло из епохе пре иконоборства и разликује се од осталих типова детаљем Христа, који пружа руку Адаму изводећи га из Ада²⁸.*

Псалам 28, стихови 2/3 (В. 55v: М. 38r; Јé XIX; Si 29; Т. 27; С. О. Nordström, *Rabbinische Einflüsse*, 420. Упог. прим. 29. Т. LXVI), има натпис: *прїнесоше жрѣтвоу жїдове вѣу по законуу монсевоу. Под трочланим луком представљене су две групе људи, који приносе седам белих оваца. Штриговски не даје објашњење ове сцене, претпостављајући да је створена према старој традицији. У новије време С. О. Nordström (Нордштрем), који је у више махова узимао у разматрање Минхенски псалтир, сматра да је ова сцена, као и неколико других старозаветних сцена, настала под утицајем рабинских текстова, такозваног Мидрашина и делимично Таргуруна²⁹.*

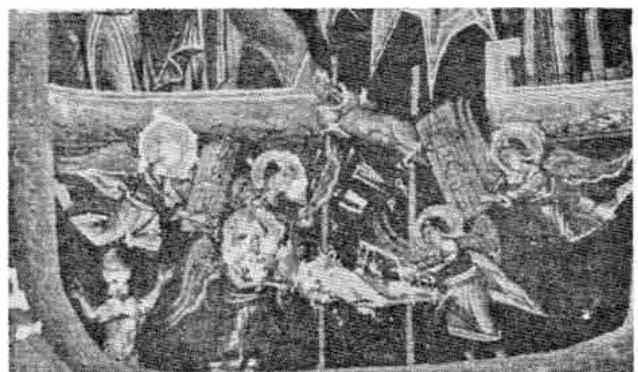
Псалам 33, стихови 5/6 (В. 62v: М. 43v; Јé XX; Si 29; Т. XII, 28), има натпис: *авимехъ вьсѣдовавъ црѣ двѣдѣ и ѡднде вѣ свои стѣлпѣ*
 На слици се чита натпис: *двѣ авимехъ, стѣлпѣ*

Сл. 12. — Псалам 21,19: Распеће Христово, л. 44r

Fig. 12 — Psaume 21,19: Crucifixion du Christ, f. 44v

ѣ ѣ
 авимехъ и авимелехъ. Приказан је лево опростај Авимелехов од Давида, који седи на пре-

Сл. 13. Псалам 23,10: Христов силазак у Ад, л. 50r

Fig. 13 — Psaume 23,10: La descente du Christ au Leinbes, f. 50r

Въспитъ дѣти и вѣжъ, и приислони духъ твой. С доисъриси
 еустраиатъ наватъ поислапѣ. И не вѣди люди твоя и
 дѣла твоя твоего. Си рѣкъ, да вѣди и пророци твои
 събѣ. Съждѣтъ люди иже прѣвѣдѣху тебѣ величїе твое.

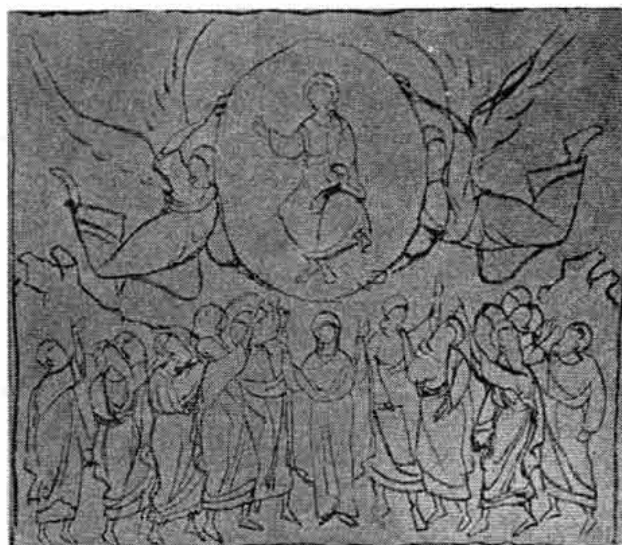
Сл. 14. — Псалом 44,10/11: Христова лоза у Давиду и Богородици, л. 81r

Fig. 14 — Psaume 44, 10/11: La lignée de Christ chez David et chez la Ste Vierge, f. 81r

Сл. 15. Псалом 44,16: Ваведѣње Богородице у храм, л. 81r

Fig. 15 — Psaume 44,16: Présentation de la Vierge, f. 81v

Сл. 16. Псалом 46,6: Вазнесење Христово, цртеж, л. 83r.

Fig. 16 — Psaume 46,6: L'Ascension du Christ, dessin, f. 83r

Сл. 17. Псалом 46,6: Вазнесење Христово, л. 84r

Fig. 17 — Psaume 46,6: L'Ascension du Christ, f. 84r

столу, а десно поново Авимелех, који улази у кружну грађевину, сличну кули.

Псалам 39, стихови 4/5 (В. 73v: М. 52r; Јс XX; Si 29; Т. XIII, 29), има натпис лево: *млѣнїѣ прѣбвнїцѣ*, а десно: *млѣнїѣ прѣбвннхъ*. Минијатура представља лево групу-жена, а десно групу мушкараца, док је горе сегмент неба.

Псалам 41, стих 3 (В. 76r: М. 54v; Јс XX; Si 30; XIII, 30), садржи речи: „Једна је душа моја Бога, Бога живога“. Минијатура носи натпис: *млѣнїѣ давидово и прѣтъча*, и приказује Давида пред дрветом, изнад којег се у сегменту неба појављује рука Господња. Лево је јелен који пије воду.

Симболичан мотив јелена који пије воду везан је за тему извора живота. Сем у псалтирима, налазимо га, већ раније и у делима разних техника ранохришћанске и рановизантијске уметности. Мотив извора живота нарочито од XIV века добија нове хетерогене облике и постаје распрострањен у иконографији тога доба³⁰.

Псалам 44, стихови 10/11 (В. 81r: М. 58v; Јс XX—XXI; Si 30—31, 98; Т. XIV, десно је репродукција из Београдског псалтира), натписе има само у Минхенском псалтиру. Минијатура представља иконографску варијанту теме Деисиса, која је већ у Минхенском псалтиру утолико измењена што се десно од Христа не налази, као у осталим представама Деисиса, св. Јован претеча, већ пророк и цар Давид. Такву композицију Деисиса налазимо већ у Марковом манастиру³¹. Међутим копист Београдског псалтира није разумео идеју стабла Давидова, која је заступљена у тој варијанти Деисуса, или је желео да да нову интерпретацију те идеје, тако да је на престолу представљен сам Давид, а десно је фигура младића. Богородица је у Минхенском псалтиру представљена као царица, са круном на глави. То је иконографски детаљ, који је створен у XIV веку, као коментар на речи Григорија Паламе на текст псалма: „Предста царица о десну оца...“³². У Београдском псалтиру Богородица је представљена са мафорионом на глави (сл. 14).

Псалам 44, стих 15 (В. 81v: М. 59r; Јс XX—XXI; Si 31; Т. XV, 32; Abb. 18), није пропраћен натписом, а илустрација тога стиха представља сцену Ваведенја Богородице у храм (сл. 15). Та илустрација је била много боље

очувана у Београдском псалтиру. Богородица је представљена три пута у овој композицији. Једном, десно, са родитељима и девицама, затим, лево, са истом пратњом и најзад, лево горе испод балдахина, на епископском престолу. Ова иконографска тема налази се у свима псалтирима. Сличну композицију налазимо у византијском и нашем монументалном сликарству. Тако, у Студеници, у Краљевој се спена налази у циклусу из живота Богородице, само је композиција обрнуто постављена. Тамо се епископски престо са балдахином налази десно, па према томе, и цела процесија има други правац кретања³³.

Псалам 45, стихови 8/9 (В. 83v: М. 60r; Јс XXI; Si 31—32; Т. XV, 33), имао је у Београдском псалтиру натписе у маргинама, на супрот Минхенском псалтиру у коме су одговарајући натписи у средини минијатура: *лнкъ стыхъ мннкъ і сты мннци иже доврѣк построавше и вѣнчавше* затим испод *млнѣга полїловати/се дшам/нашимъ*. У Минхенском псалтиру представљене су две групе светитеља, изнад чијих глава лебде венци, који су били изостављени у београдској копији.

Псалам 46, стихови 6/7 (В. 83r и 84r: М. 61r; Јс XXI; Si 32—33; Т. XVI, 34; Abb. 19 и 20), био је илустрован у београдској копији једним цртежом (сл. 16) и једном минијатуром Вазнесења (сл. 17). У београдској копији недостајао је натпис крај минијатуре, али се налазио крај цртежа (л.83r); *възнїѣ*. У горњој зони био је представљен Христос у мандорли, коју носе два анђела, а доле, у средини, била је Богородица између два анђела и две групе апостола.

Псалам 47, стих 9 (В. 85v: М. 62r; Јс XXI—XXII; Si 33—34; Т. XVI, 35), има у Минхенском псалтиру натпис: *срѣтєнїѣ*, који је недостајао у београдској копији. Сцена представља иконографску тему Сретења. Ксингопулос, који у својој студији о иконографији Сретења разликује, према положају малога Христа у рукама Богородице, пет варијаната те теме, ставља ову минијатуру из Минхенског псалтира у пету групу³⁴.

Псалам 48, стихови 4/5 (В. 86v: М. 63r; Јс XXII; Si 34; Т. XVII, 36), има натпис: *оучєнїѣ стго васїліа и стго іѡ златооустаго и стго грїгорїа вгослова*, и илустрован је компози-

цијом, која, подељена у две зоне представља учење св. Отаца цркве. У горњој зони је представљен лево св. Григорије Богослов, који пише за пултом, а десно је Василије Велики. Од пултова полазе плаве струје, а између њих су три човека у дугим кафтанима. У доњој зони седи св. Јован Златоусти пред писаћим пултом од којег полазе две струје воде, док се пред њим налази неколико клечећих фигура. Најстарија представа ове сцене налази се у једном зборнику проповеди св. Јована Златоустог у Милану (Ambr. 172 из XI—XII века)³⁵. На минијатури тога рукописа представљена је сцена у вези са св. Јованом Златоустим. Учења сва три оца цркве налазимо тек у Леснову³⁶. Затим је исту тему копирао мајстор Псаче, у данас слабо очуваним и досад незапаженим композицијама у пандантифима припрате. Иста тема сачувана је такође у сликарству Мистре³⁷, као и на другим споменицима византијске и словенске уметности³⁸.

Псалам 50, стих 6 (В. 90г: М. 66г; Јс XXII; Si 34—35; Т. XVII, 37), има натпис: прѣккѣ набанъ ѡвлнчи два цѣра ѡ сѣгрѣшени вѣо. а доле: покааніѣ дво, глѣ сѣгрѣши гѣи моелѣ кѣ немѣже прѣстави вѣ грѣхи твоѣ. Давид је представљен два пута. Једном, седи на престолу пред зградом, иза њега је анђеоски мачем, а напред је пророк Натан. Други пут је представљен нешто ниже у ставу проскинезе, док је испред њега Натан.

Иконографска тема Покајања Давидовог веома је распрострањена у византијској уметности. Налазимо је у псалтирима, као Vat. gr. 139, из XI века³⁹ и Vat. gr. 1927 из XI века⁴⁰ и у илустрацији других текстова, као у Књизи царства (Vat. gr. 333)⁴¹ и проповедима Григорија Назијанског (Pag. gr. 510) из 880—886. године⁴². Код нас се та сцена налази у монументалном сликарству Св. Софије Охридске, где означава Мудрост поред престола, а сачувани су трагови те композиције и у другим нашим црквама⁴³.

Псалам 51, стих 7 (В. 92г: М. 67в: Јс XXII; Si 35; Т. XVIII, 38), има натпис: посла саѣлѣ цѣрѣ вѣонскоу на двѣда вѣ двѣ авѣмелеховѣ. У маргини десно су још два натписа: прѣидѣ/донкѣ идѣмѣганинѣ и вѣзвѣкти саѣлѣ/глѣ прѣидѣ двѣ /вѣ домѣ/авѣмеле/ховѣ; вѣонска саѣлова. Минијатура представља Давида који седи лево и коме

Доик нешто шапуће на уво, док је десно војска Саулова.

Исти стих истог псалма илустрован је још једном, друкчијом сценом (В. 92в: М. 68г; Јс XXII; Si 35; Т. XVIII, 39). Сцена има натпис:

прѣидѣ двѣ вѣ домѣ авѣмелеховѣ крѣ се ѡ саула цѣра, горе стоји: до авѣмелеховѣ. На тој минијатури приказан је десно пред зградом Давид. Он се окреће према Авимелеху, иза кога је један служитељ.

Ове две минијатуре, као и псалам 33, стихови 5/6, илуструју однос Авимелеха и Давида према Књизи царства 1, 22.

Псалам 53, стихови 6/7 (В. 94г: М. 69в; Јс XXII—XXIII; Si 36; Т. XIX, 40), има натпис: прѣидоше зѣфеанѣ кѣ саѣлѣ и кажѣ моу за двѣда. Минијатура илуструје речи псалма, које говоре како Зифејани долазе к Саулу и питају

Сл. 18. — Псалам 58,6: Војска штити Давида; двобој, л. 101г

Fig. 18 — Psaume 58,6: L'Armée protège David; Le Duel, f. 101r

га да ли се ту скрива Давид. Десно је пророк Саул, коме прилази група Зифеји. Исти стихови истог псалма имају још једну илустрацију (В. 94v: М. 70r; Је XXII—XXIII; Си 36; Т. XIX,

41). Та илустрација има натпис: ^Адвѣ црѣ/вѣ полатѣ, и представља цара Давида у палати. Испред њега су два човека.

Сл. 19. Псалм 59,13: Давидова војска спаљује град Ергу, л. 103r

Fig. 19 — Psaume 59,13: L'Armée de David incendie la ville d'Erg, f. 103r

Псалм 55, стихови 12/13 (В. 97v: М. 72v; Је XXIII; Си 36—37; Т. XX, 42), у вези је са догађајем када су Филистинци ухватили Давида у граду Гету. Минијатура носи натпис: ^Авише ^Аиноплеменици два и свезаше, и ^Аџсадише вѣ гра гетѣ. Десно је представљен град Гета, а испод града су војници, који претећи терају Давида у град.

Сл. 20. — Псалм 59,13: Јоаб уништава војску од дванаест хиљада Идумејаца, л. 104r

Fig. 20 — Psaume 59,13: Joab anéantit l'armée de douze mille Iduméens, f. 104r

Псалм 56, стих 5 (В. 98v: М. 73v; Је XXIII; Си 37; Т. XX, 43), у вези је са бекством Давида у пећину кога прогони Саула, и има натписе:

саџљѣ тѣфра ^Адва; војска соџлова, а доле: ^Адвѣ скрѣн / вѣ пећерѣ. Сцена представља доле десно Давида, са слугом у пећини док је горе група копљаника.

Псалм 58, стихови 6/7 (В. 101r: М. 75v; Је XXIII; Си 37; Т. XXI, 44; Abb. 21), има натпис: војска блюде ^Адѣда вѣ полатѣ. (сл. 18). Минијатура представља Давида на престолу. Са обеју страна налази се по неколико војника, а испред Давида се мачују два човека мањег раста. Ова минијатура недостаје у псалтирима са маргиналним илустрацијама, а у вези је са Књигом царства (I, 19, 12). Штриговски доводи минијатуру у везу са оном политичком тенденцијом, која се по његовом мишљењу местимично испољава у овом српском псалтиру.

Псалам 59, стихови 13/14 (В. 103v: М. 77v; Јс XXIII, Si 38, 124; Т. XXI, 45; S. Radojčić, Op. cit. Т. LI), има натпис: посла два црѣ попалити градъ ергоу, и представља неколико копљаника испред града у пламену (сл. 19). За ову сцену налазимо паралеле у псалтирима и другим илустрованим старозаветним текстовима, пре свега Октатеусима⁴⁴.

Друга сцена овог псалма (В. 104г: М. 78г; Јс XXIII; Si 39; Т. XXII, 46; S. Radojčić, Op. cit. Т. LII; А. Дероко Средњевековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд 1950, Т. XXXVI) има натпис: и обратив се воєвода ѡвовавъ и изби воискѣ витисѣци. Представљена је битка, коју је кописта Београдског псалтира скоро доследно копирао са Минхенског псалтира, мада се стилски веома разликују (сл. 20).

Псалам 62, стихови 3/4 (В. 106г: М. 80г; Јс XXIV; Si 39—40; Т. XXII, 47; Abb. 22), има

натпис: моленіе двѣ въ поустини идоуменстѣи. Представљен је пејзаж са дрвећем и стенама. У првом плану је Давид, коме се из сегмента неба јавља рука Божја. Иза стена појављују се главе два човека (сл. 21). Слично је представљен овај псалм, стих 2, у Томићевом псалтиру (М. Шчепкина, Op. cit. бр. 31, Т. X).

Псалам 64, стих 6 (В. 108г: М. 81v; Јс XXIV; Si 40; Т. XXII, 48), има натпис: мленіе прѣка іеремив. Сцена представља лево пророка Јеремију испод сегмента неба, а десно — групу људи која му се обраћа.

Псалам 65, стихови 2/3 (В. 109г: М. 82v; Јс XXIV; Si 40; Т. XXIII, 49), има натпис:

оуспение прѣстѣе вѣце, и представља Богородицу на одру, док иза ње Христос држи њену душу у облику одојчета. Око Богородичног одра окупљени су апостоли, а испред је представљен Јефоније са одсеченим рукама, који је према апокрифу хтео да обори одар Богородице, а коме је анђеол том приликом одсекао руке⁴⁵. У Томићевом псалтиру та је композиција без Јефонија (М. Шчепкина, Op. cit. бр. 33, Т. XXXVI).

Псалам 67, стихови 2/3 (В. 111v: М. 84v; Јс XXIV; Si 41; Т. XXIII, 50), има натпис: вѣскрѣсеніе хѣо, и представља сцену Христовог силаска у Ад. Ова сцена се по својој иконографији разликује од оне која илуструје псалм 23, 10 истог псалтира. Овде Христос вуче за собом Адама, док му тамо пружа руке. Тај

иконографски тип је према К. Вајцману створен у Македонској ренесанси⁴⁶.

Псалам 67, стих 17 (В. 113г: М. 85v; Јс XXIV Si 41; Т. XXIII, 51), има натпис: гора тѣчнаа, гора оуспреннаа, и представља у уској слици, Богородицу иконограског типа Влахерниотисе, са зрацима, који се од ње разилазе, и малим Христом, кога држи испред себе⁴⁷.

Псалам 68, стихови 22/23 (В. 116v: М. 88v; Јс XXIV; Si 41—42; Т. XIV, 52), има натписе: ведоутъ хѣ на распетіе; хѣ рече, дѣщері іерѣмскые,

не плачите се мѣх, ѡбаче себе плачите, и чедъ ваши; дѣщері іерѣмскіе плачу и дѣще въ слѣдъ хѣ. У средини је представљен Христос, десно је војник, а лево група уплаканих жена. Према натписима сцена треба да представи ношење крста. Међутим, занимљива је по томе што није представљено ношење крста.

Друга илустрација истог псалма и истих стихова (В. 117г: М. 89г; Јс XXIV—XXV; Si

42—43; Т. XXIV, 53) има натписе: и даше ему

пѣти ѡць съ жльчю, и вѣкѣшь, не хотѣаше пити; подрѣженіе крѣта. На самој минијатури у Минхенском псалтиру је натпис: распетіе. У београдској копији је тај последњи натпис био изостављен. Овај псалм је илустрован двома сценама постављеним једна изнад друге. У горњој зони је Постављење крста, а у доњој Распеће. Постављање крста налази се у нашем монументалном сликарству у Дечанима, Матејчи и Марковом манастиру. У Марковом манастиру је на нарочито живописан начин представљен човек који се пење на крст да би га поставио⁴⁸. Распеће има такође низ паралела у нашем монументалном сликарству. У Томићевом псалтиру је само једна минијатура на којој је представљена сцена Христа кога воде на распеће и напајање сирћетом (М. Шчепкина, Op. cit. бр. 35, Т. XXXII).

Псалам 71, стих 6 (В. 121г: М. 92v; Јс XXV; Si 43; Т. XXV, 54), има натпис: ѡвѣѣство хѣо.

Сцена представља Христово рођење, са Богородицом у средини, сценом купања, Јосифом и мудрацима. Према Г. Мијеу, ова сцена спада у комплексне иконографске композиције ове теме⁴⁹.

Псалам 76, стихови 2/3 (В. 127v: М. 97v; Јс XXV; Si 43—44; Т. XXV, 55), има натписе:

видѣннѣ еже видѣ Ісаіа снѣ амосовѣ в цѣтвѣ
и ѡзвѣво, и ѡѡамово, и ѡѡхазово; іс—хс, ветхы
днѣми. У Београдском псалтиру је представљен
„Ветхи денми“ (Данил, VII, 9—10) без Христа
Емануила (сл. 22), док је у Минхенском са
Христом Емануилом.

Иконографски тип „Ветхи денми“, односно
Христа са седом брадом и косом, налази се
већ у четворојеванђељу Раг. гр. 74, затим код
нас у монументалном сликарству Нереза⁵⁰
из 1164. године, а у XIII веку у Пећи⁵¹.

Док је ова визија у наша два псалтира дата
у најскраћенијем облику и сведена на представу
„Ветхи денми“, у Томићевом псалтиру она има
знатно комплекснију форму. Илуструјући 6. стих
истог псалма (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 37,
Т. XXVI) у томе псалтиру, она има низ па-
ралела у византијској иконографији, у пред-
ставама визија којима присуствују пророци⁵².

Друга минијатура истог псалма и истог
стиха (В. 128г: М. 98г; Јс XXV—XXVI; Си 44;
Т. XXVI, 56) нема натписа испод минијатура, али
се они налазе у маргини: ꙗко љ; ꙗко Ісаіа; ꙗко
езекіѣ; кто възвѣдѣтъ црѣ.

Сцена је представљена у пејзажу. У средини је
Христос Емануил, који спава са отвореним
очима, док је крај њега лав. Лево је пророк
Исаја, према коме долеће анђео. Други
анђео диже руку према пророку Језекељу.
Пророк Језекељ је још једном представљен доле
лево. У предњем плану су три краља, у сличном
ставу са онима из илустрације псалма 2, сти-
хова 2/3.

Најстарија представа Христа, који спава
са отвореним очима, према Н. Окуневу, налази
се у Леснову⁵³. Исти тип налази се и у Ма-
насији⁵⁴, као и у више цркава Атоса. У ова
два српска псалтира, дата је најсложенија по-
зната композиција у вези са иконографским
типом Христа Недремљивог ока који је пред-
стављен између Исаје и Језекија. Тип Христа
Недремљивог ока налази се и у илустрацијама
других текстова, као што је минијатура која
стоји у вези са 10. кондаком рукописног Ака-
тиста, некада у Духовној Академији у Москви⁵⁵.
Д. Драгојловић сматра да је ова минијатура
симболички представља Исусово мртво тело
у гробу и наговештава његово васкрсење и
целу композицију доводи у везу са Физиологом^{55а}.

На крају овог псалма (76, 21) је минијатура
која заузима целу страну и стоји на почетку

Сл. 21. — Псалма 62,3: Давидова молитва у
пустињи, л. 106r

Fig. 21 — Psaume 62,3: David prie dans le
désert, f. 106r

песме Мојсијево, односно на почетку другог
дела псалтира (В. 130г: М. 99г; Јс XXV Си 44—
45; Т. XXVI, 57; Abb. 23), У горњем делу изнад
минијатуре је заставица. У Минхенском псалтиру

између заставице и минијатуре је натпис: ꙗко
мѡѡсѡва, въ исходѣ. Тај натпис је недостајао у
београдској копији. Испод минијатуре је натпис:

Ѣчѣтъ монси, и аарѡнѣ, лю своѣ законоу ѡбѣно.
У Београдском псалтиру минијатура је пред-
стављала Мојсија између две групе људи,
које поучава. Лево је био представљен Аарон
(сл. 23).

Сл. 22. — Псалма 76,2/3: Визија Исајева, л. 127v

Fig. 22 — Psaume 76, 2/3: Vision d'Isaïe, f. 127v

Псалам 77 илустрован је са шест минијатура, али нам није сачувана ниједна репродукција из Београдског псалтира. У Томићевом псалтиру илустрације овог псалма стихова 1,13 и 16 (М. Шчепкина, *Op. cit.* бр. 38, Т. XXI и бр. 39, Т. XXII) битно се разликују од наших илустрација.

Псалам 77, стих 13 (В.131 v: М.101r; Јс XXVI; Si 45—46; Т. XXVII,58), има натпис: *прое монї лѡ, посрѣди чрѣнаго мора*. Минијатура представља Црвено море као узану траку, лучно савијену изнад пролаза кроз који Мосјије води народ.

Псалам 77, стих 22 илустрован је са три минијатуре. Прва (В. 133 r: М. 102 r; Јс XXVI; Si 46; Т. XXVI, 59; С.О. Nordström, *Rabbinische Einflüsse*, Т. LXV 1) има натпис: *профазї монї каменѣ из негоже истекоше вї источника водї*. Представљена су кола која вуче пар волова.

Сл. 23. — Псалам 76,21: Мојсије поучава, л. 30r

Fig. 23 — Psaume 76,21: Moïse enseigne, f. 30r

На колима је камени чабар, са седам рупа на предњој страни, из којих тече вода. Горе, иза кола је група жена, а доле група људи.

Већ је Г. Мије указао на јеврејску легенду која објашњава како се исто чудо десило у Raphidim-у у Quedes-у⁵⁶, а за ову илустрацију К. О. Нордшрем налази паралелу у зидном сликарству у Доура-Еуропо и то у сцени, која вероватно представља Марјамин кладенац⁵⁷.

Псалам 77, исти (22) стих, илустрован је на следећој страници тога листа (В.133 v: М.102 v; Јс XXVI; Si 46; Т. XXVIII, 60), и има натпис: *рѣпцѣть лѡе на мосеа и хотѣхѣ и ѣвити*. Испод тога натписа композиција је подељена у две зоне. У горњој зони представљен је Мојсије како корача на десно и окреће се према Аарону, док иза њих следи група Јевреја. У доњој зони је незадовољан народ, који је представљен претећим гестовима.

Псалам 77, стих 22, односно трећа минијатура тога псалма и стиха следи непосредно за претходном (В.134 r: М.103 v; Јс XXVI; Si 46; Т. XXVIII, 61). Натпис гласи: *їсрѣлѣкне, идѣхѣ и пѣхоу и гнѣвѣ вѣїа вѣзиде на не занїе не ише вѣри боу*. Испред стола у облику сигме седе четири жене. Око стола су мушкарци. Ова сцена до сада, према Штриговском, није позната међу илустрацијама других псалтира. Међутим, налазимо је у Кауфмановој Хагади у којој илуструје одговарајућу старозаветну сцену.⁵⁸

Псалам 77, стих 45 (В.135 v: М. 104 v; Јс XXVI; Si 47; Т. XXIX, 62), има натпис: *посла вѣ казни на нї градѣ, сланѣ, жави, пѣсе, мѣхї*. На слици се чита: *жавї; вїноград; дрѣва плѡвїта*. У виноград са дрвећем, падају са неба корњаче, птице и жабе. Те животиње распоређене су по целој слици, без нарочитог реда.

Псалам 77, стих 51 (В.136 v: М.105 r0; Јс XXVI; Si 47—48; Т. XXIX, 63), има натпис: *и повї гнѣвѣ вѣї, всакѣ прѣвѣнѣ, вѣ землї егїптѣѣ*. Представљене су лежећи на земљи разноврсне животиње: во, коњ, петао, две козе.

Псалам 78, стихови 3/4 (В.138 v: М.106 v; Јс XXVI; Si 48; Т. XXIX, 54), има натпис: *прїдоше езици и wskврѣнїше црѣвѣ вѣїю, и равн вѣнїе извїше, и илустрован је групом коњаника са натписом: *езици, који опседају цркву, изнад које је натпис: црѣва*. У Томићевом псалтиру такође (М. Шчепкина, *Op. cit.* бр. 40, Т. XXIV).*

Сл. 24. Псалам 82,13: Давид на престолу; цареви Зив, Зевеј и Салман, л. 143v

Fig. 24 — Psaume 82,13: David sur le trône; les empereurs Zive, Zévé et Salmane, f. 143v

Исти псалам, исти стих (78,3/4) има још једну илустрацију. У Минхенском псалтиру је та илустрација на другом листу, а у Београдском је спојена са претходном на истом листу (В.138v: М.107 г; Јé XXVI.; Si 48; Т. XXIX, 65). Натпис је: зѡвѣрнѣ глдоуѣтъ пльти члвчѣ, занѣ не вѣк погрѣбанѣ и^х. На земљи леже лешеве и њихови делови које прождиру лавови и друге животиње. Ове се представе не налазе у псалтирима са маргиналним илустрацијама, ни у Томићевом псалтиру, али се налазе у Кауфмановој Хагади (Упор. прим. 109).

Псалам 82, стих 13 (В. 143 v: М.111 г; Јé XXVII; Si 48—49; Т. XXX, 66; Abb. 24; М. Харисијадис, види прим. 59, сл. 1 и 2), има илустрацију која се налази на јако оштећеном листу у Минхенском псалтиру, те је могла бити реконструисана делимично према тада постојећој београдској копији. Натписи су били: оухвати црѣ

зива и зевѣка и салманѣ, а испод слике: и зѡвн и^х вѣ клдоуѣ, и оуморѣше. Минијатура је подељена на две зоне. У горњој зони је цар Давид на престолу. Десно од цара су три човека, а иза престола су један младић и три војника. У доњој зони, испод свода тамнице, седе на клупи без наслона три човека са ногама у процепу (сл. 24). Пошто се ова композиција не налази у псалтирима са маргиналним илустрацијама, Штриговски је сматрао да је она у вези са неком политичком тенденцијом. Међутим композиција с три сужња који имају ноге у процепу налази се као илустрација једне сцене из Гenezе (XXIX, 17—20), затим у једном псалтиру са илустрацијама у тексту, као илустрација једне епизоде из легенде св. Николе, и у Октатеусима⁵⁹.

Псалам 88, стих 13/14 (В. 150 г: М.116 v; XXVII; Si 49—50; Т. XXX, 67; С. Радојчић, Минхенски српски псалтир, сл. 2), има натпис: прѣкѡвраженѣ. На минијатури је представљена сцена Преображења према иконографском типу веома распрострањеном у средњовековној уметности. Христос стоји у светлосној мандорли на брегу Тавору, између пророка Мојсија и Илије. Код ногу Христових су апостоли Петар, Павле и Јован. У Томићевом псалтиру ова је сцена у вези са псалмом 92, 2 (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 42, Т. XXX).

Псалам 89, стихови 2/3 (В.153 г: М.119 г; Јé XXVII; Si 50; Т. XXX, 68), има натпис: млѣнѣ прѣрка мојсеа. Мала минијатура представља пророка Мојсија у ставу молитве. Слично је и у Томићевом псалтиру (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 41, Т. XXIII).

Псалам 95, стихови 6/7 (В.160 г: М.124 v; Јé XXVIII; Si 50—51; Т. XXXI, 69; S. Radojčić, Stare srpske minijature, Т. XVII), има натписе: дѡдѡ вѣ кѣтароуѣ; ѡбновлѣннѣ цркви. Представљено је зидање цркве, а десно је Давид, који свира у гитару. У Томићевом псалтиру ова сцена илуструје стих 2 истог псалма (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 43, Т. XIV).

Псалам 98, стих 6 (В.163v: М.127г; Јé XXVIII; Si 51; Т. XXXI, 70), има натпис: оучитѣ моиси законоу вѣжѣю, рѡд вѡренскы. Минијатура представља Мојсија, кога прати Аарон, пред групом људи којима се обраћа. У псалтирима са маргиналним илустрацијама налази се друга сцена за стих 6 овог псалма, али у Томићевом псалтиру је слична сцена (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 44, Т. XXIV).

Псалам 101, стих 2/3 (В.165 r:M.128r; Јé XXVIII; Si 51;Т.XXXII,71;Abb. 25), има натпис: *МОЛИТ СЕ НИЦИ*. Док је у Минхенском псалтиру представљен просјак, у београдској копији тај просјак по своме типу подсећа на св. Јована Крститеља (сл. 25). У Томићевом псалтиру композиција је знатно већих размера (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 45, Т XXXIX).

Псалам 103 илустрован је са 3 минијатуре. Прва минијатура илуструје стих 5 (В.169 v:M.131 v;:Јé XXVIII—XXIX; Si 51—52, 104; Т. XXXII, 72; Ј. Вучковић, Неколико слика из старих српских рукописа, *Летопис Матице српске*, 213, 1902, 111, сл.4). Минијатура има натпис: *ЗЕМЛЈА, А ЛЮДИЊЕ КОПАЈУ И ШРОУ, И ПРЕСТАВЉА СЦЕНУ ОРАЊА*. Док је П. Сирку сматрао да су оруђе и ношња на овој минијатури типично српски ⁶⁰, Ј. Вучковић је у тим детаљима видео утицај библијских сцена ⁶¹. Штриговски претпоставља да је ова сцена, као и целокупна илустрација овог псалтира, настала под сиријским утицајем, мада се у вези са овим детаљима изражава са резервом, наводећи као прелазни споменик између сиријских узора и нашег Минхенског псалтира, Ватикански Октатеух бр. 747. Поред тога рукописа и Сарајског Октатеуха⁶², постоји низ примера у византијској и нашој уметности са илустрацијама те сцене. Она се налази у монументалном сликарству Дечана, у илустрацијама сцена из Генезе ⁶³. Међутим и на тим композицијама ношња не мора бити типично српска, већ је узета са неког византијског споменика. У Томићевом псалтиру налази се такође сцена орања (М. Шчепкина, Ор. cit., бр. 46. Т. XV).

Псалам 103, стих 5 (Исти као и претходни), имао је још једну минијатуру (В. 169 v:M.132r; Јé XXVIII—XXIX; Si 52;Т.XXXII,73), и носи натпис: *ЗЕМЛЈА, ПЉУНА ЗВЌРЌИИ И ПТИЦЬ, И ГОРЫ И НА ГОРАХЬ КВДЫ*. У Београдском псалтиру су претходна и ова минијатура на истом листу и у истом оквиру, украшеном лозициом. Нешто су друкчије биле представљене животиње него у Минхенском псалтиру.

Псалам 103, стих 26 (В.171v:M.133r; Јé XXXIX; Si 52—53;Т.XXXII, 74; С, Радојчић, Српски Минхенски псалтир, сл. 1), има натпис: *ЗЕМЛЈА, И МОРЕ, И ВЬ НИЕЛЬ, ГАДЫ, И КОРАБЫ, ПЛАВАЮТЬ*. Минијатура представља брдо са људима и разне животиње. Доле десно је жена која јаше на морској птици. У Томићевом псалтиру стихови 1, 23, 25—26 овог псалма илу-

стровани су само једном композицијом (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 46, Т.XV).

Псалам 104, има шест минијатура. Стих 9/10 (В.173r:M.134v;Јé XXIX; Si 53;Т.XXXIII, 75; С. О. Nordström, *Rabbinische Einflüsse Т.LXV,1*) носи натпис: *ПРЌВЕДЕ, АВРААМЬ, НА ЖРЬТВОУ СЊА СВОЕГО, ИСАКА*. Минијатура представља десно Аврама са Исаком пред грмом, а лево неколико дрвета. К. О. Нордштрем сматра да илустрација овог псалма одступа од уобичајене представе ове епизоде библијског епоса (Ген. 22), али да се слаже са читавом групом сцена у вези са минијатурама Козме Индикоплова и са Октатеусима, који треба да су хе-

Сл. 25. — Псалам 101,2/3: Молитва просјака, л. 165r

Fig. 25 — Psaume 101, 2/3: Prière du mendiant, f. 165r

брејског порекла. Овде Исак не лежи везан на олтару, већ клечи ⁶⁴. У Томићевом псалтиру илустрација се доста разликује по овоме детаљу (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 47, Т.XVII).

Псалам 104, стих 21/22 (В.174r:M.135r; Јé XXIX; Si 53—54; Т. XXXIII, 76), има натпис: *ѠДЬ ФАРАОНЬ, СТЕПСА ІВСІФА, НА ЦРТВО, ВСЕМУ ЕГІПТЪ*. Минијатура представља фараона чија је глава оштећена, у моменту када ставља Јосифу крупну на главу. Према Штриговском у псалтирима са маргиналним илустрацијама, у

којима се налазе сцене из живота Јосифова, изостављена је сцена крунисања. Ова се сцена, међутим, налази у нашем монументалном сликарству XIII века, у Сопоћанима⁶⁵. У Томићевом псалтиру одговарајућа је минијатура доста различита и спојена је са сценом Јосифова уласка у Египат (М. Шчепкина, *Op. cit.* бр. 48, Т.XVIII).

Исти стих истог псалма 104, 21/22 (В.174v: М.135v; Јé XXIX; Si 54; Т.XXXIII, 77) има нат-

пис: вѣнїде, ѿсифѣ, въ египѣть, прїемъ црѣтво. Минијатура обухвата цео лист и у доњој зони представља Јосифа у колима, а у горњој зони — групу коњаника.

Псалам 104, стихови 23/24 (В.175r: М.136r; Јé XXIX; Si 54; Т.XXXIX, 78), има натпис: прїнде,

ѿаковѣ, къ сїноу своему ѿсифѣ, въ землю хамвѣ. Минијатура је доста слична претходној, само је у колима представљен Јаков са Венијамином, а у горњој зони су остали синови Јаковљеви представљени пешице или на колима. У Томићевом псалтиру се ова сцена доста разликује од наших (М. Шчепкина, *Op. cit.* бр. 49, Т.XIX).

Псалам 104, стихови 36/37 (В.176v: М.137r; Јé XXIX; Si 54—55; Т.XXXIX, 79), има натпис: гнѣвъ вѣї, възїде, на егїпѣ, и оуби прѣвѣкнцѣ египѣскїѣ. Композиција је подељена у две зоне. У горњој зони је пејзаж, а у доњој испод велума, који спаја две зграде су шеснаест младића, представљени у разним позама, док одозго пада камење на њих. Штриговски примећује да иконографска представа као у нашем псалтиру изгледа да је недостајала у осталим псалтирима. У Томићевом псалтиру ова сцена доста се разликује, и стоји у вези са 27. стихом (М. Шчепкина, *Op. cit.* бр. 50, Т.XX).

Исти стих истог псалма (В.177r: М.137v; Јé XXIX; Si 55; Т.XXXI, 80) има натпис: провѣ монї родѣ ввренскї скрозѣ чрѣмноѣ море. Минијатура представља Мојсија и Аарона, са групом Јевреја између два пламена стуба. Према томе, ова сцена представљена је на друкчији начин него у псалму 77,13.

Псалам 105, стихови 17/18 (В.179r: М.139r; Јé XXIX—XXX; Si 55; Т.XXXV, 81), има натпис: земля п... . Према речима псалтира, представљена је сцена како је земља прогутала Датана. Између два дрвета види се згрчена фигура у црвеном оделу, изгледа — у кошуљи.

Сл. 26. — Псалам 109,1: Св. Тројица, л. 189r

Fig. 26. Psaume 109,1: Sainte-Trinité, f. 189r

Сл. 27. — Псалам 111,7/8: Усековање св. Јована, л. 191r

Fig. 27 — Psaume 111, 7/8: La décollation de Sa int Jean-Baptiste, f. 191r

Исти псалам, 105, стихови 18/19 (В.179v:М. 139v; Јé XXX; Si 55—56; Т. XXXV, 82), има натпис:

пис: пламень попалы грѣшники во хоривѣ. Пред брегом су две групе људи. Људи из групе лево гледају плачући у грешнике, који су десно у пламену.

Псалам 105, стихови 20/21 (В.180r:М.140r; Јé XXX; Si 56; Т. XXXVI, 83; С. О. Nordström, Op. cit. Т. LXVI), има натпис: постив се монси

на гор м, дни, и м, ноћи, прветъ скрѣжалі закона вжѣа, а испод је натпис: где мецоу, вврне злато въ огнь. Композиција је подељена у две зоне. У горњој зони представљен је Мојсије два пута. Лево клечи и гледа у сегмент неба, а десно прима из руке Божје таблице закона (Исход, 32,2). У доњој зони, у средини је котао, у који човек спушта златан ланац. У београдској копији нема тога ланца. У Томићевом псалтиру су стихови 19—20, 23 друкчије илустровани (М. Шчепкина, Op. cit., бр. 51, Т. Т. XXII).

Псалам 105, 30 (В. 181v: М. 141r; Јé XXX; Si 56—57; Т. XXXVI, 84; С. О. Nordström, Op. cit. Т. LXIV, 2) илуструје четврта минијатура,

и има натпис: и за прољубѣнство, вже створише жидовесъ женами моавитъски^м, посѣкоше моавитѣне неѣтѣ навѣнѣ воиске, ѣ. Испод слике је натпис: и видѣ фѣнесъ братъ, и ѣу навиноу, безаконоујуще и проноузи копнемъ, и прѣста сѣчъ. Пред градом моавитским представљена је група копљаника. Лево један копљаник, Финес, држи копље на који су набодена тела непријатеља. К. О. Нордстрем убраја ову композицију у оне сцене које су настале под утицајем неканонских, рабинских текстова⁶⁶.

Псалам 109, стих 1 (В. 189r: М. 146v; Јé; Si 57; Т. XXXVII, 85; Abb. 26), има натписе: сѣѣ прѣчство дво вже рѣ, рѣ гъ гѣи моаву сѣдѣи въ деснѣю ме^н. Доле је натпис: ѡ комъ се рѣ, ѡцѣ и снѣк и стомъ дѣѣ. Представљена је св. Тројица (сл. 26). Лево је Исус Христос, десно је Старац дана, а између њих је св. Дух у виду голуба. Овај иконографски тип св. Тројице, који је свакако западног порекла, налази се често у руској и итало-критској уметности. Илустрација у Минхенском псалтиру спада у најстарије у нашој уметности.⁶⁷

Псалам 111, стихови 7/8 (В.191r: М. 148r; Јé XXX—XXX—; Si 57—58; Т. XXXVII, 86; Abb. 27), има натпис: оусѣкновеніе, стго ѣванна пѣтче.

Свети Јован је представљен са крилима; држећи отсечену главу на здели, окренут је према Христу, који се појављује у сегменту неба (сл. 27). Ова представа је нарочито занимљива по томе што се св. Јован јавља са крилима и — држи сопствену главу. Св. Јован са крилима (Пророк Малахеј III, 1) јавља се у нашој средњовековној уметности први пут у Ариљу⁶⁸, а иконографски мотив св. Јована који држи сопствену главу налазимо код нас на иконама и на графичким представама⁶⁹.

Псалам 113, стихови 3/4 (В. 192r: М. 149r; Јé XXXI; Si 58—59; Т. XXXVII, 87; Abb. 28), има натпис: крѣненіе хво. Представљена је сцена Крштења Христовог у Јордану. Са десне стране стоји на обали св. Јован Крститељ, а на левој обали су два анђела (сл. 28). У Томићевом псалтиру је слична композиција (М. Шчепкина, Op. cit. бр. 53, Т. XXIX).

Псалам 118 илустрован је са три минијатуре. Стихови 2/3 (В. 196v: М. 153r; Јé XXXI; Si 59;

Т. XXXVIII, 88) имају натписе: сѣмръ, блага прѣ

ведникоу; сѣмръ люта, и напрасна грѣшникоу. Сцена је подељена у две зоне. У горњој зони је представљен праведник на одру. Изнад њега је анђео, који се спрема да прихвати душу, која у облику људске фигуре излази из уста праведника. Лево је пророк Давид, десно Соломон. У доњој зони је представљен грешник, такође на одру. Са обеју страна налази се по једна група свештеника.

Исту композициону схему имају сцене из припрате Св. Софије Охридске, које су раније тумачене као смрт праведног и грешног монаха, у вези са страшним судом, а за које је С. Радојчић доказао да илуструју Аколутују из Требника, која у многим рукописима носи име Андреје Критског, као писца, али чије ауторство није утврђено⁷⁰. У Томићевом псалтиру ове сцене нису представљене.

Псалам 118, стих 73 (В. 200v: М. 157r; Јé XXXI; Si 59—60; Т. XXXVIII, 89), има натпис: хѣъ вижѣтъ адма. У рају који је представљен као врт са дрвећем, представљен је Христос крај Адама. У београдској копији Христос је са брадом, док је у Минхенском псалтиру голобрад. (М. Шчепкина, Op. cit. бр. 55, Т. XVI).

Псалам 118, стихови 132/133 (В. 203v; М. 160r; Јé XXXI/; Si 60; Т. XXXVIII, 90) има натписе: мѣ ѡу, ран, адма; прѣворожѣнъ изъ ѡца

Псалам 149, стихови 6/7 (В. 231r: М. 183r; Јс XXXIV; Si 65; Т. XLIII, 100), има натпис: и мѣчи шбоудоу шетри вѣ роукахъ и^х. Минијатура представља шест радника, који држе копља и мачеве у руци.

Псалам 149, стихови 8/9 (В. 231v: М. 183v; Јс XXXIV; Si 65; Т. XLIII, 101), има натпис: — вежоуѣть црѣ, по ногоу, и славниѣ и по роукоу.^х У средини композиције представљена су три краља окружена групом људи, док четврти краљ седи испред трећег краља и њега везују људи. Нешто даље неколико полуобучених људи обавијају друге ланцима.

Псалам 150 илустрован је са четири минијатуре. Стих 1 (В. 232v: М. 184r; Јс XXXIV; Si 66; Т. XLIV, 102) и има натписе у маргини: — лѣкѣ мѣнѣ; лѣкѣ мѣнѣ. Минијатура је подељена у две зоне. У горњој зони је процесија мученица које се крећу на десно, а у доњој зони је процесија мученика који се крећу у истом правцу.

Псалам 150, стих 3 (В. 232r: М. 184v; Јс XXXIV; Si 66—67; Т. XLIV, 103/104; Abb. 29), има натписе који одговарају тексту псалма:

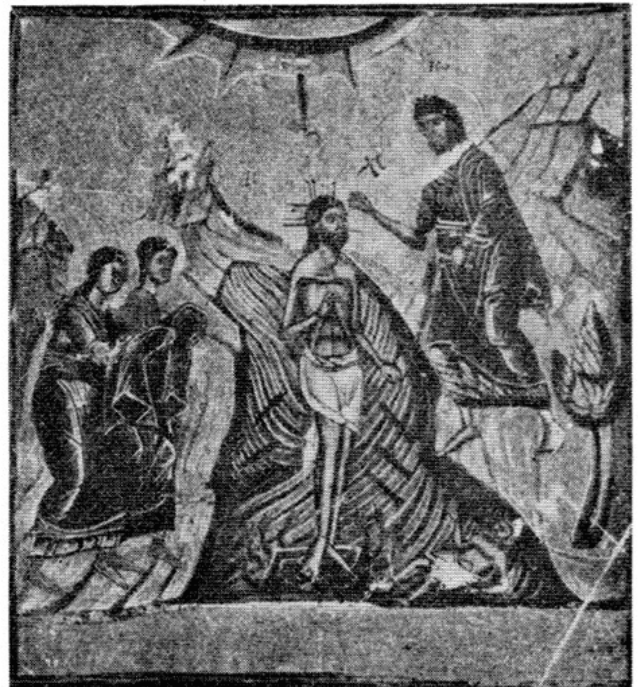
хвалите њго вѣ гласѣ трѹбнѣмѣ; хвалите њ вѣ џ'лтири и вѣ гоуслехѣ; хвалите њго вѣ тимпанѣ и лицѣ. Минијатура је подељена у две зоне. У горњој зони је група људи са гитарама, цитрама и позаунима. У доњој су жене које играју у колу (сл. 29). У нашем монументалном сликарству позната је представа кола у Леснову, везана за овај псалм⁷⁴.

Псалам 150, стих 6 (В. 233r: М. 185r; Јс XXIV; Si 67—68, 95, 108—112; Т. XLIV, 105; Св. Радојчић, Старо српско сликарство, сл. 12), има натпис: всако дѣханѣ хвалитѣ га. У полукружном сегменту неба представљен је Христос раширених руку, а у спољњем полукругу су два анђела, месец и сунце. Доле су две групе краљева и епископа. У Минхенском псалтиру лица у краљевском оделу су, према претпоставци С. Радојчића, представљала синове кнеза Лазара, Стефана и Вука^{74а}. Та лица имају друкчије физиономије у Београдском псалтиру (сл. 30). Иза леве групе је персонификација дана, а иза десне је персонификација ноћи. Доле су животиње и птице. Односно персонификација дана и ноћи Штриговски сматра да нису српског порекла, већ да су везане за старији узор. Те персонификације, које су свакако античког порекла,

налазе се представљене на недавно откривеним фрескама цркве Богородице Левишке у Призрену, крај улаза у спољни нартекс, тако да су биле познате нашим уметницима.

Завршни и прекобројни псалам 151 (В. 233v: М. 185r; Јс XXXV; Si 68; Т. XLVI, 106) илустрован је минијатуром, која садржи сцене из живота Давидова, са натписима у композицији. Горе лево Давид седи у брдовитом пејсажу опкољеном реком, у коме се налази неколико оваца. Изнад главе Давидове је натпис који гласи у Минхенском псалтиру: двѣ пасѣ швце. Горе десно је представљен Давид који убија праћком Голијата.

Изнад те сцене је натпис: двѣ вѣ голѣаѣ працѣкомѣ. Доле лево представљен је Давид, који у десној руци држи мач, и испред кога лежи Голијат, док Голијатови војници беже. Сцена носи натпис: двѣ оубѣ голѣаѣ шѣмѣ мѣчѣ ег. Доле десно представљен је Давид који стоји на лаву и замахује тојагом. Сцена носи натпис: два оубѣ лѣва и мѣвѣда. Овај псалам илустрован је у Томићевом псалтиру минијатурама распо-

Сл. 28. — Псалам 113,3: Крштење Христово, л. 192r

Fig. 28 — Psaume 113,3: Baptême du Christ, f. 192r

ређеним на два листа и доста различитим од наших (М. Шчепкина, *Op. cit.* br. 64—66, Т. III и IV).

ИЛУСТРАЦИЈЕ ОДА ИЛИ ХИМНИ

Тексту и илустрацијама псалама у Минхенском и Београдском псалтиру следи девет Ода или Химни. Прва је била Химна Мојсијева (II књига Мојсијева, V, 1—91; В. 234v; М. 184v; Јс

Сл. 29. — Псалам 150,2: Хвалите Господа, л. 232r

Fig. 29 — Psaume 150,2: Rendez gloire à Dieu, f. 232r

XLI; Si 68—69; Т. XLVI, 107). Испод минијатуре је исписан текст; *марјамни сестра монсева*, ^{ѿ д} *пршши чрѣмноѣ море игравт хоро съ прочімі двами*. Минијатура уз ову Оду представља Маријамну, сестру Мојсијева, која игра коло са својим другарицама. За ову сцену Сирку је сматрао да је настала под утицајем српског кола ⁷⁵, док су, према мишљењу Ј. Вучковића,

Сл. 30. — Псалам 150,6: Свако диханије квалит Господа, л. 233r

Fig. 30 — Psaume 150,6: Tout être rend gloire au Seigneur, f. 233r

одела жена у колу везана за библијске сцене⁷⁶. Ова сцена свакако је преузета из старијих илустрованих псалтира, или других старозаветних текстова, на шта указују сличне представе у византијској и хебрејској уметности⁷⁷.

Друга Ода-песма Мојсијева (Пета књига Мојсијева, XXXII, 21) илустрована је са четири минијатуре. Прва минијатура (В. 237v; М. 190v; Јс XLII; Si 69; Т. XLVII, 108) налази се испод текста: и азъ ^а разражоу ихъ не ѿ езыцѣ на езыцѣ неразоумнѣ прогнѣваю и^х, и представља три куле, испред којих група босих људи стоји у црвеној маси. Та боја као да је створена крвљу, која тече из вене једног човека који стоји лево. Ова минијатура била је Штриговском доста нејасна, па је претпоставио да је приказана казна

за идолопоклонство или грађење небеског Јерусалима. Међутим у Сарајском Октатеуху три куле илуструју три града за ненамерне убице (Пета књига Мојсијева, IV, 41—42)⁷⁸, тако да је ова минијатура вероватно преузета из неког илустрованог Октатеуха.

Друге две минијатуре ове Оде (Пета књига Мојсијева, XXXII, 30) налазе се на истом листу једна изнад друге (В. 238r: М. 191r; Јс XLII; Si 69—70; Т. XLVII, 109—110; Abb. 30), и следе тексту: тѣра вѣдѣнь, тисоуѣоуѣ. Текст се наставља

Сл. 31. — Другозаконије XXXII, 3: Један прогони хиљаду. л. 238r

Fig. 31 — Deuteron XXXII, 3: Un poursuit un millier, f. 238r

између две минијатуре: и два двигнѣкта тѣмоу. На другој минијатури представљен је лево ратник који прогони групу ратника, а на доњој минијатури су лево два ратника који прогоне такође групу ратника (сл. 31).

Последња минијатура ове Оде (Пета књига Мојсијева, XXXII, 39—40; В. 239r: М. 192r; Јс XLII; Si 70—71; Т. XLVIII, 111) са натписом:

сава-ѡ представља Старца дана. У Томићевом псалтиру сасвим су друкчије представе песама Мојсијевих.

Трећа Ода-Молитва Ане, мајке Самуилове (I Цар. II, 1—2; В. 239v: М. 192r; Јс XLII; Si 71; Т. XLVIII, 112) има минијатуру са натписом: мленіе анніи, матере самѡилевѣи, и представља Ану, мајку Самуилову у пејзажу, у ставу молитве, окренуте према сегменту неба. Упор. (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 71, Т. XLV).

Четврта Ода-песма Авакумова (Авакум III, 2); (В. 240v: М. 192r; Јс XLII; Si 71; Т. XLVIII, 113) има минијатуру са натписом: пѣснь · д · аввакоума, прѣка слова въплъщеніе, аввакоуме глн. Пророк Авакум представљен је у црвеном химатиону са свитком у руци. У Томићевом псалтиру (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 72, Т. XLVI).

Пета Ода-Молитва пророка Исаије (Исаија XXVI, 9); (В. 242r: М. 195v; Јс XLII; Si 71—72; Т. XLVIII, 114) има натпис испод минијатуре: прѣкѣ ісаіа, въспрѣвмлетъ, ѡ рѣкѣ аггла, въ ѡста, оугль жеравнь. Пророк Исаија стоји и окреће се према анђелу, који му ставља усијани угаљ у уста^{78a}.

Шеста Ода-Молитва пророка Јоне (Јона II, 3); (В. 243r: М. 197r; Јс XLIII; Si 72; Т. XLIX, 115; С.О. Nordström, Ор. cit, Т. LXV, 2) има минијатуру са натписом: плаваніе іѡннѣ прѣка,

ѣ въ мѡре и како пожрѣтъ его кѣтъ. Представљен је брод са једром и у њему групе људи. Међу њима један човек држи за ноге Јона, који се стрмоглављује у чељустима кита. К.О. Нордштрем и у овој минијатури види утицај рабинских текстова⁷⁹. Иста сцена налази се и у Томићевом псалтиру (М. Шчепкина, Ор. cit. бр. 74, Т. XLVII).

Седма Ода-Молитва три младића у огњеној пећи (Дан. III, 26—45); (В. 245r: М. 199v; Јс XLIII; Si 72; Т. XLIX, 116) има минијатуру са натписом: стѣ · г · ѡтроци посрѣди пеци ѡгњинѣ. Испод три лука представљена су три младића у пламену. Изнад младића у средини налази се анђеоло. У Томићевом псалтиру седма и осма Ода илустроване су сценама у вези са три младића (М. Шчепкина, Ор. cit, бр. 75, Т. XLVIII, бр. 76, Т. XLIX).

У текст који се односи на три младића је унета илустрација осме Оде пророка Данила (Дан. III, 63—64), уз речи: пѣннѣ, стѣнхъ, трехъ,

уторка, прѣ · и · (В. 246г: М. 201г; Јс XLIII; Si 72—73; Т. XLIX, 117), представљена минијатуром са натписом: *прѣ данила въврженъ въ ровъ въ вавилонѣ къ лѣвѣ и несѣи ѿ авваѣмоу въ іерѣлимѣ пишѣ ѿцѣ своему на тежаніа. Пророк Данило је представљен у пећини, између два лава, а горе је анђео који носи Авакума⁸⁰.*

Девета Ода-Похвала Богородици (Лука I, 46 и даље); (В. 246v: М. 201v; Јс XLIII; Si 73; Т. XLIX, 118; С. Радојчић, Минхенски српски псалтир, сл. 3) има минијатуру са натписом:

иѣ вѣ еже ѿ лоуки стго еуѣа иѣ ѿ. Лево је сцена Благовести. Богородица устаје да би саслушала арханђела Гаврила, који стоји пред њом. Десно је сусрет Богородице и Јелисавете, односно Целивање. Исто је и у Томићевом псалтиру (М. Шчепкина, Ор. cit, бр. 77, Т. L).

Последња је Химна пророка Захарија (Лука, I, 68), (В. 247г: М. 202v; Јс XLIII; Si 73, Т. XLIX, 119). Она почиње текстом: *прѣ захаріе ѿца*

пуѣчева ѿ лоучина еуѣа, а има натпис: рождѣство стго іованна пуѣче. Представљена је сцена Рођења св. Јована Претече, која се догађа у ентеријеру. Десно је Захарија у свештеничком оделу. Исто је и у Томићевом псалтиру (М. Шчепкина, Ор. cit, бр. 78, Т. L).

ПАРАБОЛА О МИЛОСТИВОМ САМАРИЋАНИНУ

За Одама следи Парабола о милостивом Самарићанину (Лука X, 30 даље), илустрована са четири минијатуре. Почетак текста налази се испод заставице украшене биљним орнаментима (В. 248v: М. 203v; Јс XLIV; Si 74; Т. L, 120). Прва минијатура представља наог старца кога батинају три разбојника (Лука X, 30), (сл. 32). Друга минијатура (В. 249г: М. 204г; Јс XLIV; Si 74; Т. LI, 121) наставља циклус илустрација исте параболе (Лука, X, 32). Представљен је исти старац, покривен ранама. Док се над њим нагиње Самарићанин, крај њега пролази свештеник. Исти свештеник и Самарићанин представљени су још једном на минијатури.

Последње две минијатуре ове параболе налазе се на истој страни (Лука, X, 33 и даље; В. 249v: М. 204v; Јс XLIV; Si 74—75; Т. LI, 122/3). Горња сцена представља истог старца пред брдом. Над старцем се нагиње Христос,

сипајући му течност на чело. Десно је опет Христос са истим старцем, пребаченим преко рамена. Доња минијатура представља истог старца на одру, док је иза њега Христос, који даје новац гостионичару. Док Штриговски наводи паралеле за ову параболу у атоском монументалном сликарству, она се налази код нас илустрована у манастиру Дечанима⁸¹. У Томићевом псалтиру ова је минијатура илу-

Сл. 32. Лука X,30: Једног човека нападају разбојници, л. 248v

Fig. 32. Luka X,30: Un homme est attaqué par des brigands, f. 248v

стрована са три минијатуре скоро исте садржине као у нашим псалтирима (М. Шчепкина, Ор. cit, бр. 79—81; Т. LI).

МИНИЈАТУРЕ АКАТИСТА БОГОРОДИЦИ

Завршне минијатуре Београдског псалтира илуструју химну Акатиста Богородици. За ту химну још није утврђено када и где је састављена. Према једним ауторима, саставио ју је патријарх Сергије, после прве опсаде Цариграда од стране Авара и Персијанаца 626. године. Према другим ауторима, химна је састављена 677. године, када је Цариград био спасен Авара посредством Богородице. Ова химна се приписивала и Роману Мелоду, а према Георгију монаху састављена је за време Константина Погоната (669—685)⁸². Као што није тачно утврђено доба постанка химне, није познато ни када је први пут илустрована, али нам није сачуван ниједан циклус старији од XIV века⁸³. Претпостављено је да су минијатуре послужиле као узор за зидно сликарство⁸⁴, али су до сада познате композиције у монументалном сликарству старије од сачуваних рукописних илустрованих Акатиста.

Минхенски и Београдски псалтир, као и недавно објављен бугарски Томићев псалтир, до сада су једини псалтири који на крају садрже и илустровани Акатист. Као и за илустрације псалама, Ј. Штриговски доноси за Акатист компаративни материјал претежно из монументалног сликарства Атоса и сликарског приручника, а од рукописа упоређује Акатист наша два псалтира само са грчким илустрованим Акатистом бр. 429 Синодалне библиотеке у Москви⁸⁵. Међутим, у време када је велики аустријски научник публиковао наш Минхенски псалтир, наша средњовековна уметност била је релативно мало позната, тако да он није познавао илустроване Акатисте у нашем монументалном сликарству, а само делимично Томићев псалтир. Од тада познати циклуси сцена из Акатиста у Дечанима (1348. године)⁸⁶, Матејчи (1356—7)⁸⁷ и Марковом манастиру (1371)⁸⁸ до недавно су сматрани за најстарије илустроване циклусе те химне Богородичине⁸⁹. Али су у последње време очишћене фреске солунских цркава Богородице-Халкеон⁹⁰ и Св. Никола Орфаноса⁹¹, у којима се налазе сцене из циклуса Акатиста старијег датума од оних у нашим споменицима. Исто тако су сада објављене минијатуре Акатиста Томићевог псалтира из друге половине XIV века. Последња по датуму је публикација која се односи на циклус Акатиста, који се налази на северном зиду фасаде охридске Перивлепте, датиран у јесен 1364. године⁹³. У поређењима, која чини са

осталим илустрованим Акатистима, Ц. Грозданов обухвата и Минхенски псалтир, односно — његову београдску копију. Илустровани циклуси Акатиста у монументалном сликарству Русије, Атоса, Румуније и наших овчарско-кабларских манастира и других споменика XVI—XVII века, приближно савремених са Београдским псалтиром, у својим иконографским решењима углавном не доносе значајне новине, већ понављају устаљене схеме.

С обзиром да су у Минхенском псалтиру недостајали листови 220. и 221, који су попуњени касније исписаним листовима, али без минијатура то је Штриговски, у својој студији, уништене сцене допунио репродукцијама из београдске копије, у којој је био сачуван цео циклус Акатиста.

Химна Акатиста садржи 24 строфе и то 12 икоса и исто толико кондака⁹⁴. Упоредљиви сцене Акатиста из наша два псалтира са одговарајућим у Акатисту Синодалне библиотеке у Москви бр. 429, у Томићевом псалтиру и нашем монументалном сликарству, као и сликарству солунских цркава — видеће се сличности и разлике у решавању иконографских мотива Акатиста.

1) Икос 1 (В. 252г; М. 210v; Јс XLIV; Si 75—76; Т. LII, 124): $\overline{\text{а}}\overline{\text{г}}\overline{\text{г}}\overline{\text{л}}\overline{\text{я}}$ $\overline{\text{п}}\overline{\text{р}}\overline{\text{ѣ}}$ $\overline{\text{д}}\overline{\text{ь}}$ $\overline{\text{с}}$ $\overline{\text{т}}$ $\overline{\text{а}}$ $\overline{\text{т}}$ $\overline{\text{е}}$ $\overline{\text{л}}$ $\overline{\text{ь}}$ $\overline{\text{с}}$ $\overline{\text{ь}}$ $\overline{\text{н}}$ $\overline{\text{б}}$ $\overline{\text{с}}$ $\overline{\text{е}}$ $\overline{\text{п}}$ $\overline{\text{о}}$ $\overline{\text{с}}$ $\overline{\text{л}}$ $\overline{\text{а}}$ $\overline{\text{н}}$ $\overline{\text{ь}}$ $\overline{\text{в}}$ $\overline{\text{ь}}$, $\overline{\text{р}}$ $\overline{\text{е}}$ $\overline{\text{ц}}$ $\overline{\text{и}}$ $\overline{\text{в}}$ $\overline{\text{ц}}$ $\overline{\text{и}}$ $\overline{\text{р}}$ $\overline{\text{а}}$ $\overline{\text{ч}}$ $\overline{\text{н}}$ $\overline{\text{с}}$ $\overline{\text{ь}}$... илустрован је сценом *Благовести*. У тој сцени у Минхенском псалтиру арханђео Гаврило долеће према Богородици, саопштавајући јој благу вест. У Минхенском псалтиру крај Богородице је девојка. У Београдском псалтиру недостајао је анђео, већ је била представљена само Богородица која преде. То је прва од три сцене Благовести, којима је био илустрован почетак химне Акатиста.

Нешто другачије је илустрован овај икос у нашем монументалном сликарству. У Дечанима је сачуван само арханђео, који стоји обраћајући се Богородици, чија фигура није сачувана, али је ту као издвојена сцена, представљена Богородица крај бунара, док арханђео слеће према њој. У Матејчи Богородица стоји пред арханђелом, а у Марковом манастиру она такође стоји, док арханђео прилази у веома живом покрету. У охридској Перивлепти та је сцена јако оштећена. У Томићевом псалтиру је слична, као у Минхенском псалтиру. У Акатисту Синодалне библиотеке Богородица седи, држећи вретено и обраћа се арханђелу који

joј прилази с леђа. У Св. Николи Орфаносу сцена није сачувана.

2) Кондак 2 (В. 252v: М. 211r; Јс XLIV; Si 76; Т. LII, 125) *видѣши ста себе въ чистотѣ рѣ гаврѣилоу дрѣзостнѣ. . . .*, Пропраћен је минијатуром *Благовѣстии*, која представља наставак претходне сцене, и приказује Богородицу, која, предући, одговара арханђелу.

И ова сцена Благовѣсти показује размимоилажења са одговарајућим сценама у нашем монументалном сликарству. У Дечанима Богородица стоји разговарајући са арханђелом, док је у Матејчи Богородица представљена на високом престолу. Иконографски је ова сцена слична сцени у Марковом манастиру. У Акатисту Синодалне библиотеке Богородица, седећи и предући, обраћа се арханђелу веома изненађена. У Томићевом псалтиру сцена је слична са сценама у нашим псалтирима. У Св. Николи Орфаносу и охридској Перивлепти није сачувана.

3) Икос 2 (В. 252v: М. 211v; Јс XLIV—XLV; Si 76; Т. LII, 126): *разоумъ неразоумъна разоумѣти два ншоуши възоупи къ слоужешоу...* Овај текст илустрован је трећом сценом *Благовѣстии*, која представља Богородицу на бунару. Десно је Богородица, у средини су две девојке, док са леве стране прилази арханђе⁹⁵.

У нашем монументалном сликарству различито је илустрован овај икос. У Дечанима Богородица стоји изражавајући својим ставом покорност вољи Божјој. У Матејчи сцена се догађа на бунару и анђео слеће према Богородици, која стоји. Слично је илустрован овај икос и у Марковом манастиру. У рукопису Синодалне библиотеке Богородица седи са изразом чуђења на арханђелове речи. У Томићевом псалтиру сцена је слична са нашим. У солунским црквама, као ни у охридској Перивлепти, ова сцена није сачувана.

4) Кондак 3 (В. 253r: М. 212r; Јс XLV; Si 76; Т. LII, 127): *сила вышнаго шѣни тога къ зачетню браконейскѣ снѣи...* Текст овог кондака илустрован је представом *Зачећа Богородице*. Богородица типа Влахерниотисе седи на престолу и држи испред себе малог Христа, док иза престола две жене придржавају драперију, која симболише огртач неба⁹⁶.

У Дечанима Богородица седи на престолу, а иза ње четири жене (према Вл. Петковићу, четири анђела) држе драперију. На Богородицу силази зрак светлости у коме је св. Дух у облику

голуба. Као издвојена сцена, овај кондак представљен је још једном у протесису Дечана. У тој сцени Богородица је представљена како везе на ђерђефу, док су крај престола две жене, а одозго се спушта зрак светлости на њу. У Матејчи Богородица држи вретено, а иза ње су два анђела. Слично је представљена Богородица и у Марковом манастиру. У Акатисту Синодалне библиотеке Богородица стоји са уздигнутим рукама и погледом упереним на горе, одакле се спуштају на њу три зрака. У охридској Перивлепти Богородица седи сама на престолу, док драперију иза ње држе два анђела. Њихова крила се не виде. У Томићевом псалтиру ова се сцена разликује од оних у нашим псалтирима. Богородица је представљена у светлосној мандорли, док се снопови светлости спуштају са сегмента неба изнад те мандорле. На грудима јој је Христос у медаљону, а она држи уздигнуте руке. Крај ње је девојка која преде. У солунским црквама није сачувана илустрација овог кондака.

5) Икос 3 (В. 253r: М. 212v; Јс XLV; Si 77; Т. LIII, 128): *имощии вѣоприетноу два оутровѣ въстече къ илсавѣи...* Овај икос илустрован је сценом Целивања Богородице и Јелисавете. У тој сцени су Богородица и Јелисавета представљене загрљене. Та сцена није пронађена у Дечанима, а премазана је у Марковом манастиру. То је прва сцена, сачувана у циклусу Акатиста у Св. Николи Орфаносу. Ту, као и на осталим споменицима, сцена је представљена на исти начин.

6) Кондак 4 (В. 253v: М. 213r; Јс XLV; Si 77; Т. LIII, 129): *воуру вѣоутрѣ имѣне помышлени невѣрныѣ. . .* Представљена је Богородица, а крај ње св. Јосиф, који је кори.

Ова сцена није пронађена у Дечанима, а недостаје и у Марковом манастиру. На осталим споменицима представљена је на исти начин.

7) Икос 4 (В. 254r: М. 213v; Јс LXV; Si 77; Т. LIII, 130): *слышаше пастырѣ агглоу поущемъ иже въ плѣти хѣо рѣшествѣе...* Представљена је сцена *Христовой Рођења* са анђелима и поклоњењем пастира.

У Дечанима је такође сцена Рођења Христовог, са представом анђела који говори пастирима. У Матејчи, Марковом манастиру, као и у рукопису Синодалне библиотеке на сличан начин је представљен овај икос. У Св. Николи Орфаносу у Солуну, лево је представљен пут мудраца, а десно сцена Рођења Христовог, са анђелима. У

охридској Перивлепти се распознају фигуре пастира и вероватно фигура, Јосифа. У Томићевом псалтиру представљена је сцена у пећини, окољеној анђелима и пастирима, који прилазе Богородици и Христу.

8) Кондак 5 (В. 254v: М. 214r; Јс XLV; Si 78; Т. LIV, 131): вготеchnоу звѣздоу видѣвшѣ влѣсвы се еже послѣдоваше зарн... Представљено је *Рођење Христѣво*, а лево три мудраца који путују предвођени арханђелом Рагуелом.

У Дечанима је уз текст овог кондака илустрован пут мудраца који галопирају на коњима. У Матејчи је представљена сцена Рођења Христова и три мудраца, који прилазе Богородици. У Марковом манастиру представљена су три мудраца, који језде. Исто тако је у рукопису Синодалне библиотеке, Св. Николи Орфаносу и Томићевом псалтиру слично представљена та сцена, која недостаје у охридској Перивлепти.

9) Икос 5 (В. 254v: М. 214v; Јс XLV; Si 78; Т. LIV, 132): видѣше штроци халдѣински на роукѣ двичю сзавѣшаго рѣками чѣвка... Представљено је *Поклоњење мудраца*. Богородица седи држећи испред себе малог Христа. лево је Јосиф, а изнад је анђео, док су десно три мудраца који приносе дарове.

У Дечанима је изостављен Јосиф, а композиција се битно разликује по схеми, мада је тема иста. У Матејчи је Богородица представљена на престолу, а мудраци јој прилазе са даровима. На исти начин илустрован је овај икос у Марковом манастиру, рукопису Синодалне библиотеке, Томићевом псалтиру и на фресци у Св. Николи Орфаносу, док је сцена оштећена у охридској Перивлепти.

10) Кондак 6 (В. 255r: М. 215r; Јс XLV—XLVI; Si 78; Т. LIV, 133): проповѣдници вгонсни бивыше влѣсвы възратише се въ вавѣлонъ... Илустрован је *Повраћање мудраца у Вавилон*. Три мудраца, представљена на коњима, сачекује цар Ирод.

У Дечанима три мудраца су представљена како прилазе на коњима граду испред којег их сачекује група људи. У Матејчи је представљен повратак мудраца. У Марковом манастиру мудраци су сјахали с коња и стоје поред града. У Акатисту Синодалне библиотеке пред-

стављени су мудраци пред градом. Први мудрац улази у град, док су друга двојица иза њега. У Св. Николи Орфаносу представљени су мудраци на коњима испред града. У Томићевом псалтиру они пешице прилазе цару Ироду који седи испред зграде. У охридској Перивлепти сцена је сасвим уништена.

11) Икос 6 (В. 255v: М. 215v; Јс XLVI; Si 79; Т. LIV, 134): всѣаль неси въ егѣптѣ просвѣщеніе блгочѣстна ѡгналь еси лъжи тѣмоу... Представљена је сцена *Бексиѣа у Еѣипаѣ*. У тој сцени, према Матејевом јеванђељу (2,14), Јосиф иде напред носећи на раменима малог Христа, док Богородица јаше на магарцу.

У Дечанима је представљена друга варијанта исте сцене, у којој Богородица јаше на магарцу, кога води дечко и окреће се према Јосифу, који носи на раменима малог Христа. У Матејчи и Марковом манастиру слично је решена ова сцена као и у Дечанима. У рукопису Синодалне библиотеке представљена је Богородица, која прилази Египту, док са незнабожачког храма падају идоли. У Томићевом псалтиру Јосиф иде са малим Христом на рамену, испред Богородице. У Св. Николи Орфаносу ова сцена није сачувана, а у охридској Перивлепти су сачуване само фигуре Богородице, која јаше на коњу, и младог Јакова, који води коња.

12) Кондак 7 (В. 256r: М. 216r; Јс XLVI; Si 79; Т. LV, 135): хотѣш сѣмѣонѣ ѡ соуцагѣ вѣка прѣставити се прѣблѣстнаго вѣдалѣ се неси тако мѣнѣ тѣмоу... Представљено је *Срећење Госѣогње*. Десно је Симеон са малим Христом на рукама и пророчицом Аном иза њих. Лево су Богородица и Јосиф.

У Дечанима је дата друга варијанта ове иконографске композиције, пошто је представљен десно Симеон, а лево су Богородица, иза ње пророчица Ана, иза које је Јосиф. У Матејчи су лево Симеон и Ана, десно Богородица и Јосиф. У Марковом манастиру су лево Јосиф и Богородица, а десно Симеон и пророчица Ана. У Акатисту Синодалне библиотеке Симеон, држећи на рукама малог Христа, предаје га Богородици. У охридској Перивлепти изостављена је пророчица Ана, а исто тако и у Томићевом псалтиру. У томе Акатисту сцена је сасвим неуобичајена, пошто је св. Јосиф представљен седећи и окренут леђима Богородици која стоји испред св. Симеона, који држи на

рукама малог Христа. У Св. Николи Орфаносу сцена није сачувана, али се налази у цркви Св. Богородице-Халкеон.

13) Икос 7 (В. 256г: М. 216v; Јé XLVI; Si 79—80; Т. LV, 136): новоу показа тварь явлъ се творца нам иже ѿ него бѣвшимъ.... *Богородица* је опкољена са обеју страна групама људи. У Београдском псалтиру два лица су имала круне на глави.

Илустрација овог икоса сасвим је друкчије схваћена и у нашем и у византијском сликарству XIV—XV века. У Дечанима је представљен Христос Емануил на престолу. Лево и десно од њега су групе људи. У Матејчи је такође Христос Емануил, представљен у мандорли, благосиљајући обема рукама. У Марковом манастиру је Христос Пантократор представљен благосиљајући обема рукама. Лево је група апостола, а десно група монаха. На сличан начин као у нашем монументалном сликарству илустрован је овај икос у солунској цркви Богородице-Халкеон. У охридској Перивлепти је такође дата ова варијанта, док је у рукопису Синодалне библиотеке и у Томићевом псалтиру дата варијанта као у нашим псалтирима. Иста идеја, дивљења оваплоћењу Христа дата је на два разна начина. У илустрацијама у монументалном сликарству људи се диве оваплоћеном Христу, а у минијатурном сликарству такође њему, али у наручју Богородице.

14) Кондак 8 (В. 256v: М. 217v; Јé XLVI; Si 80; Т. LV, 137): странно рождество видѣвши оустрании се мѣра оумъ на нѣо прѣлѣжѣше.... Представљено је *Рођење Христово* са сценом купања малог Христа, анђелима и групом људи који посматрају ту сцену.

Као и претходан стих, и овај се кондак битно разликује својом иконографском концепцијом у сликарству минијатура и монументалном сликарству. У нашем монументалном сликарству, у Дечанима представљен је Христос Емануил између групе пустињака и групе свештеника. У Матејчи је представљена на градском зиду допојасна икона Богородице са Христом. У Марковом манастиру Богородица седи са Христом на крилу. Са десне стране прилазе јој анђели, а изнад ње је шестокрили серафим. У Св. Николи Орфаносу је овај кондак илустрован слично као у Дечанима, док је у охридској Перивлепти представљена Богородица са Христом, којој прилазе са десне стране

апостоли, а са леве — група људи. У рукописима, Акатисту Синодалне библиотеке и Томићевом псалтиру представљено је Христово рођење.

15) Икос 8 (В. 257г: М. 218г; Јé XLVI; Si 80; Т. XVI, 138): вѣсь бѣ въ нижны^х и вышны^х никакѡже не ѡстоупъ неѡписанноу слово.... У Београдском псалтиру, према опису Штриговског, без сумње је био представљен *Христос* и то голобрад у мандорли, а затим као Пантократор са брадом. За одговарајућу минијатуру у Минхенском псалтиру Штриговски сматра да представља у средини Пантократора, а лево у мандорли светитеља. Међутим, на основу композиције у монументалном сликарству, постаје несумњиво да је и овде оба пута представљен Христос.

Ова сцена у нашем и византијском монументалном сликарству доста се разликује, нарочито по композицији од одговарајућих сцена у рукописима. У Дечанима у доњој зони је Христос, типа Пантократора између две групе апостола, а у горњој зони је опет представљен исти тип Христа, сада у светлосној мандорли ношен серафимима. У Матејчи светлосну мандорлу у горњој зони носе анђели. Слично решење налазимо и у Марковом манастиру, само је у доњој зони Христос Емануил, а у горњој погрсе Христово ношено серафимима. У Св. Николи Орфаносу овај икос је, такође, илустрован двоном композицијом. Као и у Марковом манастиру, и тамо је у доњој зони Христос Емануил, а у горњој зони светлосна мандорла, коју носе два анђела. У мандорли је Христос на херувимима. У рукописима је ова композиција нешто друкчија. У Акатисту Синодалне библиотеке представљен је на престолу Христос, који благосиља. У Томићевом псалтиру Христос је два пута представљен. Једном на престолу, а други пут у сегменту неба. Према томе најконсеквентније су илустрације у монументалном сликарству, где су према речима икоса, које сугерира представљање Христа на земљи и на небу, и формиране одговарајуће композиције. У нашим рукописима дата је слободнија интерпретација.

16) Кондак 9 (В. 257v: М. 218v; Јé XLVI; Si 80; Т. LVI, 139): всако ѣство аггльско оудни се велікому твоего вѣчлвченіа дѣлоу, Представљени су анђели, који *Обожавају малѡіа Христа* у сцени Рођења Христовог.

Сл. 33. Акатист, кондак 10: Христос ослободилац света, л. 258r

Fig. 33 — Acatiste, hymne à la gloire de Dieu 10: Christ libérateur du monde, l. 258r

Сл. 34. — Акатист, икос 10: Богородица и девице, л. 258v

Fig. 34 — Acatiste, hymne de joie 10: La Sainte Vierge et les vierges, f. 258v

Представе овог кондака, суштински истоветне, разликују се међу собом у нашем сликарству, као што се разликују од византијског сликарства и од представа у рукописима. Тако је у Дечанима представљена Богородица на престолу како држи малог Христа, кога обожавају анђели и арханђели. У Матејчи Богородица је представљена у светлосној мандорли, док држи у наручју малог Христа кога доји. Десно су херувими, а лево четири арханђела са сферама у рукама. У Марковом манастиру представљен је у светлосној мандорли, ношеној анђелима, Христос који благосиља обема рукама. По композицији сродну концепцију налазимо у Акатисту Синодалне библиотеке. Над Христовом главом је херувим, а са сваке стране су по три анђела. У Св. Николи Орфаносу овај је кондак илустрован као и у Дечанима. У охридској Перивлепти Христос седи на престолу окружен анђелима, док је у медаљону изнад његове главе још једном насликан његов лик. Суштински истоветна идеја, обожавања Христа, добија према слободној интерпретацији сликара, различита оформљења, изостављајући у појединим споменицима Богородицу, којој је посвећен Акатист.

17) Икос 9 (В. 257v; М. 219g; Јé XLVI; Si 81; Т. LVI, 140): вѣтѣ многовѣщанныи како ривѣ безгласни вѣднѣи ѡ тебе вѣѣ... Представљена је Богородица окружена реторима и мудрацима, који јој се обраћају распоређени у две групе.

Као и за претходне стихове, и за илустрацију овог икоса постоје разне варијанте и у монументалном сликарству и у минијатурама. У Дечанима Богородица стоји држећи испред себе малог Христа. Лево и десно стоје по два ретора са неисписаним свитцима у рукама. У Матејчи је ова композиција јако оштећена. Била је насликана икона, пред којом је била гомила људи. У Марковом манастиру је представљена Богородица са Христом на грудима у звезданој мандорли. Са обеју страна Богородице су незнабожачки ретори и мудраци. У рукопису Синодалне библиотеке Богородица седи без Христа на престолу, са раширеним рукама. Десно је св. Јосиф, а лево шест ретора. У охридској Перивлепти Богородица седи на престолу са Христом испред себе, окружена реторима. У Томићевом псалтиру Богородица седи на престолу са малим Христом испред себе, обухваћена светлосном мандорлом, док су са сваке стране по три ретора, који седе на

земљи. У солунским црквама нису сачуване ове и следеће сцене из Акатиста.

18) Кондак 10 (В. 259г; М. 219v; Јс XLVII; Si 81—82; Т. LVI, 151; Abb. 31): спасти хоте мѣрѣ всѣх оукрастителѣ. Представљен је Христос сѣсилац свѣта. Христос је представљен у мандорли. Са десне стране прилазе Богородица и три човека, изнад којих је анђео. Лево у ниши је Козмос, који држи раширену тканину са дванаест свитака, који симболишу јеванђеље написано на дванаест језика. Иза Козмоса су анђели (сл. 33).

У нашем монументалном сликарству друкчије је илустрован овај кондак. У Дечанима је представљен Христос у елиптичној мандорли, крај које клече људи распоређени лево и десно. У Матејчи је ова композиција пропала. У Марковом манастиру је представљен Христов силазак у Ад. У охридској Перивлепти Христос је представљен у живом покрету, праћен анђелима. Десни део композиције није сачуван, али је могуће да је био представљен Христов силазак у Ад, као у Марковом манастиру. У рукопису Синаодалне библиотеке, Христос стоји на левом делу минијатуре, док су фигуре на десном делу избрисане, али је могуће да су биле сличне онима на нашој минијатури. У Томићевом псалтиру минијатура има доста сличности са нашим псалтирима, само је у том бугарском рукопису десно представљена Богородица, а лево група људи, док је доле фигура Козмоса.

Као што смо споменули, почев од овог кондака до последње строфе, односно до тринаестог кондака недостају у Минхенском псалтиру листови текста, који су замењени касније исписаним текстом, али без минијатура. У својој студији Штриговски је уништене минијатуре Минхенског псалтира допунио, односно реконструисао на основу, у то време постојеће београдске копије, у којој је био сачуван цео циклус Акатиста.

19) Икос 10 (В. 258v; Јс XLVII; Si 82; Т. LVII, 142): стѣна вси двама вѣце дво и всѣмъ к тебѣ привѣгајућимъ. . . . Представљена је Богородица заштитница. Богородица стоји држећи у наручју Христа у повоју. Лево од Богородице су две жене, а десно три жене у краљевској одећи (сл. 34).

У нашем монументалном сликарству на сличан је начин илустрован овај икос у циклусу Акатиста. У Дечанима Богородица стоји на

јастуку, држећи на грудима Христа, док су лево и десно по једна доста оштећена фигура. У Матејчи, као и у охридској Перивлепти, пропала је илустрација овог икоса. У Марковом манастиру илустрован је овај икос као у Београдском псалтиру. У Грачаници постоји јако оштећена илустрација овог икоса⁹⁷. Као посебна композиција илустрован је овај икос у

Сл. 35. — Акатист, кондак 11: Христос на престолу небеском, икос 11, Богородица светлост, л. 259r

Fig. 35. — Acatiste, hymne de gloire 11: Christ sur le trône céleste, hymne de joie 11, la Sainte Vierge et la lumière, f. 259r

у припрати Пећке патријаршије, сценом Богородице Млекопитателнице, којој прилазе три жене⁹⁸. Исписан текст узет је из Акатиста, што указује да је ту илустрован 10. икос. У Акатисту Синаодалне библиотеке представљена је Богородица на престолу са уздигнутим погледом.

Велманс¹⁰². Међутим, на основу једне фреске из 1560. године, у цркви Св. Николе Спана на острву код Јањине, која илуструје тај икос представом дискаса од којег полазе млазеви воде, а на којем су четири свеће, А. Ксингопулос сматра да су на нашој минијатури изостављене само свеће, а задржан дискос свећњака.¹⁰³ Примедба Н. Кондакова да се ова илустрација 11. икоса у српском псалтиру одликује неразумљивим симболизмом, и да је представљена свећњак „лампада“ од које полазе два струка зракова¹⁰⁴, ишла би у прилог мишљењу А. Ксингопулоса.

22) Кондак 12 (В. 259v; Јс XLVII; Си 82—83; Т. LVIII, 145): *блгѣдаты вѣсхотѣвъ дльгомь дрѣвныи^н вѣсѣхъ дльгъ рѣшителъ...* (Б.пс.). Представљен је Христос, који *иращиѣа ирехове*. У средини композиције је Христос. Лево су два светитеља у старозаветној свештеничкој одећи. Десно су два светитеља, изгледа апостоли Петар и Павле. Христос цепа „Адамов хирограф“, свитак са хебрејским словима, на коме су исписани грехови (сл. 36).

У нашем монументалном сликарству ова се илустрација сачувала само делимично у Дечанима, где је представљен Христос, али се не види да је цепао „Адамов хирограф“. У Матејчи и Марковом манастиру илустрације овог кондака су пропале. Најбоље је сачувана представа Христа који цепа „Адамов хирограф“ у охридској Перивлепти. Са сваке стране од Христа је по једна група људи у ставу проскиneze. У рукопису Синодалне библиотеке представљен је Христос близу врата, по претпоставци Архим. Амфилохија, можда рајских врата. Христос десном руком указује на врата првом лицу до себе, можда Адаму, да би ушао унутра. У Томићевом псалтиру сцена се битно разликује од представа у нашој уметности. Тамо је лево представљен Христос пред вратима, а десно је анђео, који баца у бездан Ад, који је персонифициран као старац. Лако је могуће да је оштећени део представе овог кондака у рукопису Синодалне библиотеке био оворе сличан, тако да би нам овај рукопис помогао да реконструиремо одговарајућу сцену у грчком рукопису.

23) Икос 12 (В. 260г; Јс XLVII; Си 83; Т. LVIII, 146): *поюще твое рождѣство вѣсхваляем те вѣси* (Б. пс.). Представљена је *Богородица у слави*. Богородица у ставу Оранте стоји на

подијуму. Лево стоје дечак и иза њега неколико људи. Десно су два епископа (Сл. 37).

Нешто је друкчије илустрован овај икос у нашем монументалном сликарству. У Дечанима Богородица седи на престоли са малим Христом, десно су свештеници, а лево певачи. У истом ставу је представљена Богородица у охридској Перивлепти, окружена архијерејима и свештеницима. У Матејчи је Богородица представљена у стојећем ставу са малим Христом који благосиља епископе крај њих. У Марковом манастиру овај је икос илустрован иконом коју носи један човек. Са десне стране је цар Ираклије. У том манастиру ова је сцена повезана са следећом строфом, 13. кондаком, са којом чини целину. У Акатисту Синодалне библиотеке ова је илустрација пропала. У Томићевом псалтиру је представљена Богородица на престоли са малим

Сл. 38. — Иницијал В на л. 7r и н. л. 3v

Fig. 38 — L'initiale V, f. 7r et n. f. 3v

Христом на крилу. Десно је група од два певца и пет свештеника.

Илустрација последње строфе из Акатиста сачувана је у Минхенском псалтиру, као што се налазила и у београдској копији.

24) Кондак 13 (В. 260v; М. 222v; Јс XLVII; Си 83—84; Т. LVIII, 147): *вспѣтага мати рѣждѣшина вѣхъ стѣи рѣждѣтово слово . . .* Минијатура представља *Пошйвовање Богородичине иконе*. У Минхенском псалтиру икону носе два човека, изгледа ђакони. Лево су свештеници, а десно — профана лица.

Слично је илустрована завршна строфа и у нашем монументалном сликарству. У Дечанима икону Богородице придржавају два човека. Десно од прозора изнад којег је слика иконе је цар Душан са Јеленом и младим Урошем, а лево од прозора су два архијереја и група певача. Портрети цара Душана и царице Јелене наводе Ј. Мисливеца на закључак да је насликано богослужење које се вршило на двору српских владара на бденије о великој недељи Пасхе, поводом певања Акатиста и коме је присуствовала краљевска породица. У Матејчи је такође представљена сцена са иконом Богородице. У Марковом манастиру представљена је икона Богородице, којој стоји са леве стране цариградски патријарх Сергије. Изгледа да су сцене у Дечанима и Марковом манастиру диктиране илустрацијом службе, везане за ускршње празнике. У охридској Перивлепти илустрација овог кондака доста се разликује. Место иконе, представљена је Богородица Оранта, окружена свештеницима. У рукопису Синодалне библиотеке такође је представљена икона Богородице, окружена представама духовних лица. У Томићевом псалтиру је представљена икона Богородице окружена свештеницима.

По распореду минијатура у тексту, могу се илустровани псалтири поделити у три групе. Првој групи припадају псалтири са маргиналним илустрацијама. Другу групу формирају псалтири такозваног аристократског типа. У њима илустрације обухватају целе странице. Трећу групу сачињавају псалтири у којима су минијатуре распоређене у тексту¹⁰⁵. Наша два псалтира припадају овој трећој групи, али се од византијских узора разликују различитом величином минијатура. Доносећи реконструкцију Београдског псалтира, навели смо највише паралела из Томићевог псалтира, с обзиром да је он, и поред разлика у избору минијатура (које су илуминатори доста слободно бирали за илустровање појединих псалама, доносећи симболично схваћене паралеле Старога и Новог завета), најближи нашим псалтирима и што није био у целини познат Штриговском, тако да га није могао узети у обзир као компаративан материјал. Исто тако смо навели низ паралела из монументалног сликарства, које није било познато у доба када је Штриговски објавио Минхенски псалтир.

Ј. Штриговски је, објављујући Минхенски псалтир, донео паралеле из неколико грчких

рукописа и руског, Кијевског псалтира. Данас располажемо публикацијама са интегралним илустрацијама још неколико грчких псалтира и то Vat. gr. 1927¹⁰⁶, већ делимично познатог Пантократора 61, Par. gr. 20 и Бристолског псалтира у Британском музеју (Add. 40731)¹⁰⁷. Последња од та три рукописа са маргиналним илустрацијама у избору тема има највише заједничких тема са нашим псалтирима.

Међутим, неколико минијатура, за које Штриговски није нашао одговарајуће илустрације у њему познатом монументалном и минијатурном сликарству, имају аналогија у хебрејским илустрованим текстовима и то у Кауфмановој Хагади¹⁰⁸. Тако се у том рукопису налази сцена у којој животиње прождиру људске делове. Сцена илуструје псалам 78, стихове 3/4 и односи се на казне које су наишле на Египат. Ова представа не налази се у осталим псалтирима. Исто тако за сцену обеда Израелита (псалам 77, стих 22) до сада није била позната паралела. Међутим, ову сцену налазимо у споменутој Хагади¹¹⁰. У Кауфмановој Хагади наћи ћемо, такође, представу Маријамне, сестре Мојсијеве, окружене женама са музичким инструментима (Излазак, 15, 20), као што су представљене на сцени Минхенског псалтира и његове београдске копије¹¹¹.

На тај начин налазимо на нове сцене, које имају паралеле у хебрејској иконографији, тако да се повећава репертоар мотива на које су указали Г. Мије и К.О. Нордштрем, а који су, према овом другом научнику илустровали теме узете из рабинских текстова. Ти су мотиви, као и други, свакако доспели до нас у Минхенски псалтир посредством Византије, на шта указује грчки текст сачуван на листу 186v изнад сцене игре Маријамне¹¹² и крај минијатуре на л.201г.

Минхенски и Београдски псалтир су нарочито занимљиви по својој иконографији. Они показују у избору илустрација за своје псалтире одступања у односу на познате византијске псалтире. Исто тако, они обогаћују репертоар уметности минијатура хришћанског Истока сценама које нису сачуване у византијској уметности минијатура. Сцене као то $\pi\lambda\sigma\alpha \tau\nu\omicron\eta$ познате су у само три словенска псалтира (наша два и Томићев), а представа раја, која илуструје

псалам 23, 2/3, сада је сачувана само у Минхенском псалтиру, остајући јединствени прилог иконографији те есхатолошке теме.

Међутим, иако су многа решења свакако преузета из Византије, наши минијатуристи су показали да су дорасли култури своје велике суседне земље. Они су прихватили узор нене уметности и схватили значај иконографских

решења њених уметника и теолога, решења за ликовно тумачење црквених текстова.

Срећним стицајем околности, наши минијатуристи су за потомство сачували остварења византијских црквених уметника, која би без њих била изгубљена за потомство. Стога је сваки сачувани документ за нас од изузетног значаја.

НАПОМЕНЕ

¹ М. Харисијадис, *Два рукописа бивше Народне библиотеке у Београду — Призренско јеванђеље и Београдска Александрида*, Годишњак Народне библиотеке НРС, Београд 1960, 82—90 и 32 репродукције.

² М. Харисијадис, *Илуминирани рукописи старе Народне библиотеке у Београду*, Старица, Нова серија, књига XIX, 1968/69, 251—261 и 10 табела.

³ П. Сырку, *Стари српски рукописи са сликама*, Лет. Мат. срп. 196(1898), 10—33; 197(1899), 50—54; Ј. Вучковић, *Неколико слика из старих српских рукописа*, Лет. Мат. срп. 213(1902), 111—115; S. Radojčić, *Stare srpske minijature*, Beograd 1950, 33—37 и 3 табле; Исти, *Минхенски српски псалтир*, Зборник Филозофског факултета, књ. VII—1, Београд 1963, 277—285 и 3 табле; Исти, *Стари српско сликарство*, Београд 1966, 170—171. и репр. 12; М. Харисијадис, *Једна недовољно објашњена сцена у Минхенском псалтиру и његовој београдској копији*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 5, Нови Сад 1969, 75—85 и 4 табле; Д. Драгојловић, *Прилози проучавању симболике минијатури српској Минхенској псалтиру*, Старица, нова серија књ. XXI, 1970, 171—175.

⁴ J. Strzygowski, Die Miniaturen des serbischen Psalters der Königl. Hof. und Staatsbibliothek in München mit Einleitung vom V. Jagić. Denkschriften der Akad. d. Wiss. in Wien. Bd. LII, Wien 1906; L. Bréhier, Orient ou Byzance, Revue Archéologique, 1907, 396; Ch. Diehl, L'illustration du psautier dans l'art byzantin, Journal des Savants 1907, 298—311; A. Baumstark, Рецензија на Штриговског, Byzantinische Zeitschrift 1907, 644—661; Т. Шмидт, Рецензија на Штриговског, Журн. Нар. просв. 1908, дек. 423—432; Д. Айналов, Рецензија на Штриговској, Виз. врем. XIV, 1909, 615—616; Н. Кондаков, *Македонија*, СПб 1909, 63—64; 275—286; Millet, Byzance et non l'Orient, Revue archéologique, 1908, 171—189; Д. Айналов, *Византијска живопис*, Зап. Клас. Отд. Руск. Археол. Обш. IX, 1917, 65—66; 146—151; 162—165; 172—173; 214—225; G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'évangile aux XIV, XV et XVI siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macedoine et du Mont-Athos, Paris 1916, на више места цитира Минхенски и Београдски псалтир, А. И. Яцимирский. Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек, Сборник Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук. Томъ ХCVIII Петро-

градъ 1921, 553—564; М. Щепкина. Болгарская миниатюра XIV века. Исследование псалтыря Томича. Москва 1963, 126—146. A. Grabar, L'art du moyen âge en Europe orientale. Paris 1968, 78

⁵ Sv. Radojčić, *Stare srpske minijature*, табле L—LII.

⁶ М, Шепкина, op.cit. 126—154.

⁷ М. Харисијадис, *Раскошан византијски стил у орнаментацији јужнословенских рукописа из XIV и XV века, у зборнику Моравска школа и њено доба*, Београд 1972, 215—219.

⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и најписи*, књ. III, Београд 1905, бр. 5652; Односно набавке Београдског псалтира за Народну библиотеку познато је да га је иста библиотека купила 1866. године за 37 дуката. Упор. В. Јагић, Op. cit. X

⁹ М. Харисијадис, *Панеџик ирешноја Дмијтра*, Зборник Народног музеја у Београду, V, 1967, 329 и даље

¹⁰ В. Мошин, *Рукописи манастира Грачанице, Старице Косова и Мејхохије*, Приштина 1961, 62—63, бр. 33(2), Табла VII, 7а

¹¹ П. Сырку, Op.cit., бр. 196, 14; бр. 197, 51

¹² Н. Кондаков, Op.cit. 64

¹³ С. Радојчић, *Старе српске минијатури*, 35

¹⁴ За ову тему видети: Кирпичников, Повѣсть о Варлаамѣ и Иоасафѣ, Материалы для византской и древнерусской иконографии. 3. Прича о сладости сего мира, Археологическія извѣстія и замѣтки Н. 12, 1893, 437—439, сл. 83; W. Mole, Les miniatures de l'évangélaire de Lawryszew, у L'art byzantin chez les Slaves, II, 2, Paris 1932, 433—434, fig. 174; S. Der Nersessian, L'illustration du roman de Barlaam et Joasaph, Paris 1937, 66

¹⁵ С. Радојчић, *Једна сцена из романа о Варлааму и Иоасафу у цркви Богородице Левшике у Призрену*, Старица, Нова серија, књ. III—IV, 1952—1955, 77—81

¹⁶ Н. Кондаков, Памятники Христианскаго искусства на Аѳанѣ, СПб. 1902, 82, сл. 39

¹⁷ J. Strzygowski, Op. cit. 8, 13

¹⁸ J. Lassus, Les miniatures byzantines du Livre des Rois, Mélanges d'archéologie et d'histoire, XLV, 1928, Pl. II, fig. 4

- ¹⁹ С. Радојчић, *Улога анишке у сликарском српском сликарству*, Гласник Државног музеја, Сарајево 1946, 44—46
- ²⁰ G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'évangile aux XIV, XV et XVI siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macedoine et du Mont-Athos, 636
- ²¹ О иконографији Хетимазије: P. Durand, Etude sur l'Hetimasia. Symbole du jugement dernier dans l'iconographie grecque chretienne, Chartres 1867; G. Millet, La dalmatique du Vatican. Bibliothèque de l'école des Hautes études. Sciences religieuses. Vol. LX, Paris 1945, 25, 39, 109; Th. von Bogay, Zur Geschichte der Hetoimasie. Akten des XI Internationalen byzantinistenkongresses, München 1958, (1960), 58—61, Taf. III—VII.
- ²² О иконографији Силаска св. Духа на апостоле: А. Грабар, Иконографическая Схема пятидесятницы, Seminarum Kondakovianum, Prague 1928, 223—237
- ²³ А. Хунгопулос, Thessalonique et la peinture macedonienne, Athènes 1955, 52
- ²⁴ Ст. Станојевић, Л. Мирковић, Ђ. Бошковић, *Манасијир Манасија* Београд 1928, 48, Т. XVIII, 2. мотив илуструје речи Соломонове: „Праведних душе в руже Божеј“ (Соломон, 3, 1) Те речи налазе се исписане на свитку у руци Соломоновој, који је представљен у Манасији.
- ²⁵ Д. Айналовъ Эллинистическія основы византийскаго искусства. Записки Императорскаго русскаго Археологическаго Общества XII. 3—4, СПб 1900, Рус. 47;
- ^{25а} А. Grabar. Byzantine painting, Skira, s. d., p. 180
- ²⁶ N. Okunev Lesnovo, u L'art byzantin chez les Slaves. Premier recueil dédié à la mémoire de Theodore Uspenskij, II, Paris, 1930, 239—242, 254; С. Радојчић, *Улога анишке у сликарском српском сликарству*, Таб. II
- ²⁷ Д. Айналовъ. Византиская живопис XIV века, 148—199.
- ²⁸ K. Weitzmann, Aristocratic psalter and lectionary. Record of the Art Museum; Princeton University, Vol. XIX, 1960, 99
- ²⁹ С. О. Nordström, Some jewish legends in byzantine art. Byzantion, XXV—XXVI, Mélanges Ejnar Dyggve, Bruxelles 1957, 487 et sgg. ;Isti , Rabinische Einflüsse auf einige Miniaturen des serbischen Psalters in München, Akten des XI Internationalen Byzantinistenkongresses. München, 1958, 420, Т. LXVI, у Томићевом псалтиру ова се сцена догађа у пејзажу. Упор. М. Щепкина, Болгарская миниатюра XIV века. 64, бр. 14. Т. XXIII
- ³⁰ А. Grabar, Miniatures greco-orientales, II, Un manuscrit des Homélie de saint Jean Chrysostome à la Bibliothèque Nationale d'Athènes, u Seminarium Kondakovianum, V, 1932, 282; P. Underwood, The Fountain of life in manuscripts of the Gospels, Dumbarton Oaks Papers, 5, 1950; T. Velmans, L'iconographie de la „Fontaine de vie“ dans la tradition byzantine à la fin du Moyen âge, у Synthronon. Art et archéologie de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age. Recueil d'études, Bibliothèque des Cahiers Archéologiques publiée sous la direction d'André Grabar et Jean Hubert, Paris, 1968, 119 et sgg.
- ³¹ Л. Мирковић, Ж. Татић, *Марков манасијир*, Нови Сад, 1925, 35, 38—40, сл. 38; Исто тако је представљен Дејисис у Мистри. Упор. G. Millet, Les monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, P1. 84
- ³² Migne, Patr. gr. T. 151, col. 465 et 469; G. Millet Byzance et non l'Orient, Revue archéologique, XI, 1908, 179—180; о овом иконографском мотиву и везама Србије са сликарством Ковалева: В. Н. Лазарев, Ковалевская роспись и проблема южнославянских связей в русской живописи XIV века, у Ежегоднике Института истории искусств. 1957, Москва, 1958, 233—278, и у В. Н. Лазарев, Русская средневековая живопись, Москва, 1970, 249, и даље
- ³³ Вл. Петковић, *Манасијир Сјугеница*, Београд 1924, сл. 86
- ³⁴ А. Ευγγούπουλος, Ὑπαπάντη, Ἐπετηρίς ἐταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, Athènes 1929, 333
- ³⁵ А. Ευγγούπουλος, Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος „Πηγή τῆς σοφίας“, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιμερίδος, 1948, 1
- ³⁶ Н. Окунев, Лесново, 222—259; Радојчић, *Ликови иницијисаних*, Лет, Мат, стр, књ. 385; св. 4, 1960, 293—310; T. Velmans, op. cit. 122 et ssq., fig. 3,4.
- ³⁷ G. Millet, Les monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, P1. 103, 2—4
- ³⁸ А Ευγγούπουλος. Op. cit, 1—36, εικ. 4, 5, 6, 8, 9; М. Щепкина, Op. cit, слика на страни 129
- ³⁹ H. Omont, Fac-Similes des miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du VI au XI siècle. Paris 1902, P1. 9
- ⁴⁰ По својој схеми нашој минијатури је најближа одговарајућа у грчком рукопису Vat. gr. 1927, fol. 90 v. Упор. J. J. Tikkanen, Die Psalterillustration im Mittelalter. Helsingfors 1895, fig. 93; такође упор. минијатуру у Томићевом псалтиру. М. Щепкина, Op. cit. br. 24, Т. XII
- ⁴¹ J. Lassus, Op. cit. P. V. fig. 9
- ⁴² S. Der Nersessian, The illustration of the Homilies of Gregory of Naziansus, Par. gr, 510. A study of connections between text and images. Dumbarton Oaks papers. XVI, 1962, 203, fig. 4
- ⁴³ С. Радојчић, *Фреска њокајања Давидовој у охридској Св. Софији*, Старинар, Нова серија, књ. IX—X, 1958—59, 134—136. Ове иконографске теме у Минхенском псалтиру дотакла се такође: E. Eszlay, On the development of early christian iconography. Acta historiae Academiae hungaricae, Tom VIII, Fasc. 3—4, 1962, 215, fig. 9; Исто тако упор. D. Minner, The monastic psalter of the Walters art gallery, Late classical and medieval studics in honor of Albert Mathias Friend, J. R. edited by Kurt Weitzmann, Princeton 1955, 24
- ⁴⁴ Т. Успенский, Константинопольскій серальскій кодекс восмокнижја Мюнхень 1907 Т. XXXVI, 241
- ⁴⁵ О томе иконографском детаљу упор. L. Wratlslaw-Mitrovic et N. Okunev, La Dormition de la Sainte Vierge dans la peinture medievale orthodoxe, у Byzantinoslavica, III, 1931, 151
- ⁴⁶ K. Weitzmann, Aristocratic Psalter and Lctionary, 99
- ⁴⁷ О пореклу те иконографске представе: Св. Радојчић, Епизода о Богородици Гори у Теодосијеу

животу св. Саве и њена веза са сликарском XIII—XIV века, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXIII, 3—4, 1957, 212 и даље

⁴⁸ Л. Мирковић, Ж. Татић, *Марков манасџир*, Нови Сад, 1925, 59, сл. 63

⁴⁹ G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'évangile* 136

⁵⁰ Д. А. Айналовъ Новый иконографический образъ Христа, *Seminarium Kondakovianum* II. Prague, 1928, 23 прим. 1. За иконографију Старца дана видети такође: S. Der Nersessian, *L'illustration du roman de Barlaam et Joasaph*, 108; G. Millet, *La datation du Vatican*, 42—44; L. Brehier, *Les visions apocalyptiques dans l'art byzantin*. *Arta si arheologia*, Anul II, Fascicol 4, 1930, 8

⁵¹ Н. Давидовић-Радовановић, *Фреске визије пророка Данила у цркви Св. апостола у Пећкој џамији*, *Стирине Косова и Мейхохе*, II—III, Приштина 1963, 117—122; Г. Бабић, *Симболично значење живописа у иконостасу Светих Апостола у Пећи*, Зборник заштите споменика културе XV, Београд 1964, 173—181; Ј. Радовановић, *Иконографија фресака иконостаса цркве светих Апостола у Пећи*, Зборник за ликовну уметност Матице српске, 4, 1968, 29 и даље

⁵² J. Lafontaine-Dosogne, *Theofanie-visions auxquels participent les prophètes, dans l'art byzantin après la restauration des images*, у зборнику *Synthronon*, Paris 1968, 135 et suiv.; В. Н. Лазарев, *Об одной новгородской иконе и ереси Антитринитариев*, у В. Н. Лазарев, *Руская средневековая живопись*, Москва 1970, 280

⁵³ N. Okunev, *Lesnovo*, 253, Pl. XXIV

⁵⁴ Ст. Станојевић, Л. Мирковић, Ђ. Бошковић, *Манасџир Манасија*, Београд 1928, 48, Т. XVIII, 2

⁵⁵ Н. Покровски, *Евангелие въ памятникахъ иконографіи преимущественно византийскихъ и русскихъ*, СПб 1892, 462, сл. 225

^{55a} Д. Драгојловић, *Op. cit.*, 173—174

⁵⁶ G. Millet, *Byzance et non l'Orient*, *Revue archéologique* XI, 1908, 179

⁵⁷ С. О. Nordström, *Rabbinische Einflüsse...* 417

⁵⁸ J. Strzygowski, *Op. cit.*, 99; Упор. *The Kaufmann Haggadah*, Budapest 1957, са уводом А. Schreiber, *The Kaufmann Haggadah*, илустрација на страни 6 је изузетно занимљива паралела за минијатуру у нашем псалтирима

⁵⁹ Детаљније о овој илустрацији М. Харисијадис, *Једна недовољно објашњена сцена из Минхенског џамџира и његове београдске копије*, Зборник за ликовне уметности Матице српске, V, Нови Сад 1969, 75—85

⁶⁰ П. Сырку, *Op. cit.* бр. 197, 54

⁶¹ Ј. Вучковић, *Op. cit.* 111—112

⁶² Т. Успенский, *Константинопольский серальский кодекс восмюкнижия*. Албомъ къ XII тому *Извѣстия Русскаго археологическаго института въ Константинополѣ*. Мюнхенъ 1907. Т. 30, 270

⁶³ Вл. Петковић, *Манасџир Дечани*, II, Београд 1940, 48, Т. CCIV

⁶⁴ С. О. Nordström, *Op. cit.* 418, Т. LXV, 1

⁶⁵ Вл. Петковић, *Прича о „прекрасном Јосифу“ у Соџоџанима*, Гласник Скопског научног друштва, I, Скопље 1923, 35—42

⁶⁶ С. О. Nordström, *Some Jewish legends in byzantine art*, 490; Исти, *Spätjüdische Reminiscenzen in der altchristlichen und byzantinischen Kunst*, у *Actes du X Congrès international d'études byzantines*, Istanbul 1957, 150; Исти, *Rabbinatische Einflüsse*, 419, Т. LXIV, 2

⁶⁷ У нашем монументалном сликарству ова се иконографска тема налази у Матејчи: Н. Окунев, *Грађа за историју српске црквене уметности*. Црква св. Богородице-Матеич, Гласник Скопског научног друштва, књ. VII—VIII, Скопље, 1930, 111; Исто се тако тај мотив налази на спољашњој страни северне фасаде Каленића: VI. Petković, *La peinture serbe du moyen âge*, II, Beograd 1934, 51, fig. 52; Исти мотив налази се и на графичкој представи у Зборнику Јакова из Камене Реке штампаног 1566. године: Д. Медаковић, *Графика српских ишамањаних књија XV—XVII века*, САН, Посебна издања, књ. CCCIX, Одељење друштвених наука, књ. 29, Београд 1958, Т. LXXX, 1. Западно порекло овог мотива нагласила је М. Шчепкина, *op. cit.* 138. О томе мотиву Св. Радојчић, *Минхенски српски псалтир*, 279—280.

⁶⁸ N. Okunev, *Arilje*, *Seminarium Kondakovianum*, VIII, Prague 1936, 235, Т. IX, 2

⁶⁹ Ђ. Мазалић, *Кришћка школа и њезини примерци у Сарајеву*, Гласник Земалског музеја Босне и Херцеговине, XLIX, 1937, 79; Д. Медаковић, *op. cit.* 138—139, T.L.1

⁷⁰ Св. Радојчић, *Чин биваеми на разлученије души од тела у монументалном сликарству XIV века*, Зборник радова Византолошког института, књ. 7, 1961, 39—52. Изузетно се овај мотив јавља и у композицији Успења Богородице у двема црквама XIII века у Македонији, у којима је исти мотив преузет из илустрованих псалтира: G. Babić *Les fresques de Sušica en Macedoine et l'iconographie originale de leurs images de la vie de Marie*, *Cahiers archéologiques* XII, 1952, 333—4

⁷¹ J. J. Tikkanen, *Die Psalterillustration im Mittelalter*, *Helsingfors*, 1895, 94, Fig. 96

⁷² N. Okunev, *Lesnovo*, 244; Св. Радојчић, *Минхенски српски џамџир*, 280, нагласио је богато илустровање завршних псалама, који су илустровани скоро стих по стих.

⁷³ Св. Радојчић, *Икона „Хвалише Госџода“ из Црквеној музеја у Скопљу*, Гласник Скопског научног друштва, XXI, Скопље 1940, 109—118

⁷⁴ N. Okunev, *Lesnovo*, 241, Пл. XL

^{74a} Св. Радојчић, *Минхенски српски џамџир*, 281

⁷⁵ П. Сырку, *op. cit.*, књ. 196, 26

⁷⁶ Ј. Вучковић, *op. cit.* 113—114

⁷⁷ Т. Успенский, *op. cit.* Т. XXII, 122; Ф. Коуџоуле, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*. Т. Е. *Collections de l'Institut français d'Athènes*, 76, Athènes 1952, 231, ПIV.Д2; А. Schreiber, *The Kaufmann Haggadah*, Budapest 1957, Текст уз фототипско издање, илустрација на страни 3

⁷⁸ Т. Успенский, *op. cit.* Т. XXXI, 193, 194

^{78a} О овом иконографском мотиву, G. Babić, *L'image symbolique de la porte fermée à Saint-Clement d'Ohrid*. *Syntronon*, Paris 1968, 147

⁷⁹ С. О. Nordström, Some jewish legends, 503; Исти, Rabbinische Einflüsse, 419; Исти, Rabbinica in frühchristlichen und byzantinischen Illustrationen zu 4 Buch Mose, Figura, N. S. 1, 1960, Acta Universitatis Upsalae, 24—47

⁸⁰ Влад. Петковић, *Манастир Дечани*, II, 51, 68, Т. ССLVII, доводи у везу мотив анђела који приноси Авакума пророку Данилу, са апокрифним трактатом „Ваала и аждаје“, који је сачуван на грчком језику као додаток књизи пророка Данила, и где се говори да је Данил остао неповређен шест дана у лављој пећини, јер га је хранио пророк Авакум, кога је донео анђеол из Јудеје.

⁸¹ Вл. Петковић, *Манастир Дечани*, II, 40, 65, Т. СLIII, ССXIV

⁸² Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, 2 Aufl. 1897, 671; Byzant. Zeit. XIII (1904), 252; Pitra, Analecta sacra, I, 250. Акатист је превео са грчког Л. Мирковић, Акатист пресветој Богородици, Сремски Карловци, 1916.

⁸³ Илустрације циклуса Акатиста у више махова су проучавани: Архим. Амфилохиј, О Лицевомъ греческомъ Акатистѣ Божіей Матери 2-й половине XIV вѣка, Моск. Синод. библ., №.429. Чтенія Моск. Общ. Люб. Дух. Просв., X 1870; Н. Кондаковъ, Иконографія Богоматери, II, Петроградъ 1915, 387—390; О. Tafraли, Iconografia imnuli Akatist, Buletinul comisiunii monumentelor istorice, Anul VII, Bucaresti 1914, 49—84; 127—140; 153—173, као компаративне иконографске сцене Тафрали узима у обзир и наш Минхенски псалтир; Р. Henry, Quelques notes sur la représentation de l'hymne akatiste dans la peinture murale extérieure de Bukovine, Mélanges de l'Institut français des Hautes Etudes de Roumanie, II, 1928, 33—49; J. Myslivec, Iconografie Akatistu Panna Marie, Seminarium Kondakovianum, V, Prague 1932, 95—125, доноси упоређења са нашим споменицима; G. Millet, Sur l'illustration de l'Hymne Akatiste, Actes du IV Congrès internationale des études byzantines, 1934, Sofia 1936, 90; Δ. Ε. Ευαγγελίδης, Ἡ Παναγία τῶν Χαλκίων, Θεσσαλονίκη 1954, 10; Α. Ευγγόπουλος, Οἱ τοιχογράφοι τοῦ ἁγίου Νικολάου Ὁρφανοῦ Θεσσαλονίκης, Ἀθήνα 1964; Шчепкина, Op. cit., 78—85; 146—154, Т. LI—LV

⁸⁴ Р. Lemerle, Le style byzantin, Paris 1943, 99

⁸⁵ Тај рукопис је различито датиран. Упор. В. Н. Лазарев, История византийской живописи, Москва 1947, 230, 368-9. Стављан је у XI, XIV век, док Лазарев сматра да није старији од друге половине XV века.

⁸⁶ В. Петковић, *Манастир Дечани*, II, 44—46, 66; Сем сцена у циклусу налазе се у Дечанима и издвојене илустрације 1. икоса и 2. кондака, на источном зиду протесиса. Појава илустровања појединих стихова Акатиста није сасвим усамљена у Дечанима, пошто илустрацију текста из 10. икоса налазимо у припрати Пећке патријаршије: Л. Мирковић, *Бојородица Млекоийиџајелница*, Богословље 1938, св. 1, 17

⁸⁷ Н. Окунев, *Грађа за историју српске уметности*. 2. Црква свѣје Бојородице-Матејич, 102—104.

⁸⁸ Л. Мирковић, Ж. Татић, *Марков манастир*, 45—53

⁸⁹ J. Myslivec, op. cit 97,

⁹⁰ Δ. Ευαγγελίδης. Op. cit. 10

⁹¹ Α. Ευγγόπουλος, Op. cit.

⁹² М. Шчепкина, op.cit., прим 83

⁹³ Ц. Грозданов, *Илустрације химни Бојородициној Акајициџа у цркви Бојородице Перивлејиџе у Охриду*, Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969, 39—54 и 12 репродукција.

⁹⁴ Док В. Јагић, Ј. Штриговски, архим. Амфилохије, Н. Шчепкина, наводе прво икос 1, а затим кондак 2, затим икос 2, а за њим кондак 3 итд, завршавајући 13. кондаком, као што одговара оригиналном тексту, Вл. Петковић, Н. Окунев, Л. Мирковић и Ц. Грозданов наводе после икоса 1, кондак 1, завршавајући дванаестим кондаком. С обзиром да доносимо реконструкцију Београдског псалтира према В. Јагићу и Ј. Штриговском наводимо икосе и кондаке по њиховом реду.

⁹⁵ За три прве строфе Акатиста видети: G. Millet, Recherches. 81 et suiv.

⁹⁶ G. Babić, Les fresques de Sušica... 330 et suiv., сматра да је завеса „сенка“ која је сишла на Богородицу да би допустила да на њу сиђе мистериозни зрак светог Духа. Ову строфу Акатиста Г. Бабић означава као четврту сцену Благовести.

⁹⁷ С. Радојчић, *Улоја аниџике*, 43

⁹⁸ Л. Мирковић, *Бојородица Млекоийиџајелница*, Посебан отисак из Богословља 1938, св. 1, 17

⁹⁹ Репродукција код М. Шчепкине, op. cit., страна 121

¹⁰⁰ Репродукција код М. Шчепкине, Op. cit., страна 151

¹⁰¹ Д. Медаковић, *Бојородица „Живойисни исџочник“ у српској уметности*. Зборник радова САН, књ. LIX. Византолошки институт, књ. 5, 267

¹⁰² T. Velmans, Op.cit., 131

¹⁰³ Α. Α. Ευγγόπουλος, Θεοτόκος ἢ φωτοδόχος Λαμπάς, Ἐπετηρίς Ἐταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν, ἔτος ι', Athènes, 1933, 321 et sgg.

¹⁰⁴ Н. П. Кондаковъ, Иконография Богоматери. II. Петроградъ 1915, 375

¹⁰⁵ Упор. L. Mariès, Le psautier à illustration marginale. Signification theologique des images. Actes du VI Congrès international d'études byzantines. Tome II, Paris 1951, 261—272; М. Харисијадис, Једна недовољно објашњена сцена у Минхенском псалтиру и његовој београдској копији, 78

¹⁰⁶ De Wald, The illustration in the manuscripts of the Septuagint. Vol. III. Psalms and Odes, Part 1. Vaticanus Graecus 1927. Princeton 1927

¹⁰⁷ S. Dufrenne, L'illustration des psautiers grecs du moyen age, I. Bibliothèque des Cahiers archéologiques publiée sous la direction d'André Grabar et de Jean Hubert. Paris 1966

¹⁰⁸ The Kaufmann Haggadah, Budapest 1957. Пропратни текст А. Schreiber-a

¹⁰⁹ The Kaufmann Haggadah, илустрација на страни 8(Ex. 8 : 20—21)

¹¹⁰ Упор, напом. 58

¹¹¹ Упор. напом. 77

¹¹² J. Strzygowski, Op.cit., 69, Т. XLVI, 107

LE PSAUTIER DE BELGRADE

Mara Harisijadis

Ce psautier, dont les enluminures en avait fait le manuscrit le plus intéressant de la Bibliothèque nationale de Belgrade, fut détruit lors du bombardement de notre capitale le 6 avril 1941. Le manuscrit était une copie du fameux psautier serbe conservé à la Bibliothèque de Bavière à Munich (Cod. slav. 4). La copie avait été faite entre 1627 et 1630 par ordre du patriarche Pajsije. De tous les manuscrits enluminés serbes, c'est le psautier de Munich qui a attiré le plus l'attention des savants de notre pays et de l'étranger. Il a été publié en 1906 par V. Jagić et J. Strzygowski qui y ont apporté en tant que matériel complémentaire relatif aux pages illigibles ou abîmées, des fragments de texte et certaines illustrations de la copie de Belgrade. Ceci nous permet de reconstruire, jusqu'à un certain point, la copie de Belgrade.

Tout à fait exceptionnellement, le texte du psautier proprement dit été précédé aussi bien dans l'exemplaire de Munich que dans la copie de Belgrade, de sept miniatures. Les deux premières se rapportent à la fugacité de la vie, et n'ont aucun rapport direct avec le texte du psautier. La première miniature représente un jeune homme à son lit de mort, entouré d'amis, et auquel une figure noir tend la coupe de la mort. La deuxième miniature a été prise au roman de Varlaam et Josaphat. Viennent ensuite cinq miniatures sur la vie de David.

Le psautier lui-même contient 99 miniatures, la plupart étant des représentations symboliques de parallèles de l'Ancien et du Nouveau Testa-

ment. A la suite des miniatures, il y a treize illustrations de poèmes, d'hymnes et d'odes. La première illustre l'hymne de Moïse (Exode V, 1—19) et dépeint la danse de Miriam, soeur de Moïse, et des jeunes filles. Elle est suivie par quatre miniatures illustrant la deuxième ode de Moïse. (Deuteron) La troisième ode est une prière d'Anna, mère de Samuel (Livre de l'empire, II, 1—2), la quatrième ode est la chanson d'Avakum, la cinquième la prière du prophète Isaïe. La sixième — une prière du prophète Jonas, la septième, la prière des trois jeunes hommes dans le four embrasé (Dan. III, 26—45). La huitième représente le prophète Daniel dans la fosse aux lions (Dan. III, 63—45). La neuvième est une glorification de la Vierge (Luc, I 46 et suivantes). La dernière est une hymne au prophète Zacharie (Luc I, 68).

Les Odes sont suivies par la parabole du bon Samaritain, illustrée de quatre miniatures. Le cycle se termine par les hymnes Acatistes de la Vierge.

Vu qu'au moment de la publication du psautier de Munich, avec certaines illustrations du psautier de Belgrade, on ne connaissait pas encore le matériel relatif à ce psautier l'étude du manuscrit en a été reprise dernièrement. Ainsi, des parallèles avec certains textes hébraïques, rabbiniques, ont été indiquées. Ici, l'auteur publie un matériel comparatif de l'Haggada de Kaufmann, indiquant ainsi de nouvelles voies de recherche dans ce domaine.

